

ARŞİV VESİKALARINA GÖRE MA'MÛRETÜ'L-AZİZ (ELAZIĞ) VİLÂYETİNDE 1890'LARDA BAŞLAYIP 1916'YA KADAR DEVAM EDEN MÜFTÜLÜK KRİZİ

Ahmet KARATAŞ*

Öz

Ma'mûretü'l-azîz'de 1890'lı yıllardan 1916'ya kadar süren; şehir halkı, vâililik, Dâhiliye Nezâreti, Sadâret ve Meşihat arasında onlarca yazışmaya konu olmasına rağmen kesin çözüme kavuşturulmadığı için buhrâna dönüşen bir müftülük meselesi vardır. Bu makalede söz konusu mesele Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'ndeki (COA) belgelere dayanılarak önce tespit edilmiş, sonra da başlangıcından nihâyete erene kadarki süreç anlatılmaya çalışılarak Elazığ'ın müftülük târihine ve o devrenin müftülerinin tercüme-i hâllerine mütevâzî bir katkı sağlama amacı güdülmüştür. Bu şehrin dinî, ilmî, edebî, irfânî ve siyâsî târihi bakımından önemli yer işgâl eden müftülük makamıyla ilgili yapılmış derinlikli akademik çalışmaların bulunmaması mahallî kaynaklarda ve halk arasında bazı müftü efendilerin hayatlarının menâkıbla örülmesine yol açmıştır. Halbuki araştırdığımız dönemin iki esas müftüsü Beyzâde Mehmed Nûri ve Mehmed Fâik Efendiler icraatlarıyla ya baş ağrıtan problemlere eklenmişler yahut başlı başına problem olmuşlardır. Yaklaşık yirmi yıl boyunca halledilemeyen kriz 1916'da Harputlu Mehmed Kemâleddin Efendi'nin müftü tayin edilmesiyle çözüme kavuşmuştur. Bu üç müftü efendi Ma'mûretü'l-azîz'de şâir, müderris ve muallim kimlikleriyle de şöhret bulmuşlardır.

Anahtar Kelimeler: Ma'mûretü'l-azîz, müftülük, Beyzâde Mehmed Nûri, Mehmed Fâik, Bahâeddin, Ömer Fehmî, Kemâleddin Harputi

**ACCORDING TO ARCHIVE DOCUMENTS THE MUFTI CRISIS IN
MAMURETU'L-AZİZ (ELAZIĞ) PROVINCE FROM 1890'S UNTIL 1916**

Abstract

There is a "mufti" crisis in Mamuretü'l-aziz (Elazığ) that started in 1890 and continued until 1916. This crisis has not been solved in spite of all efforts of the townspeople, the governorate, the Ministry of the Interior and Meşihat Institution. In this article, the crisis was determined and explained based on the documents of the Presidential Ottoman Archives. This article also contributed to the history of Elazığ's mufti institution and the biographies of the muftis of that period. When the article is examined, it will be seen that Mehmed Nuri Efendi and Mehmed Faik Efendi, the two most important muftis of that period, have created problems with their actions. The crisis, which had not been solved for about twenty years, was resolved in 1916 when Mehmed Kemaleddin Harputi was appointed mufti. These three mufti were also famous for being poet, mudarris and teacher.

Key Words: Ma'mûretü'l-azîz, mufti institution, Beyzâde Mehmed Nûri, Mehmed Fâik, Bahâeddin, Ömer Fehmî, Kemâleddin Harputi

Makalenin Geliş Tarihi: 04.11.2018; Makalenin Yayına Kabul Tarihi: 10.12.2018

* Doç. Dr. Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türk İslâm Edebiyatı Ana Bilim Dalı.
ORCID: 0000-0001-8469-2996, karatasahmed@gmail.com.

Giriş

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'ndeki (COA)¹ vesikalardan anlaşıldığına göre Ma'mûretü'l-azîz'de 1890'lı yıllarda başlayıp 1916'ya kadar krize dönüşerek devam eden bir müftülük meselesi vardır. O yıllarda bu makamda Hüseyin Efendi'nin oğlu Dellâlzâde Hacı Mehmed Efendi (1880-1893),² Beyzâde Hacı Mehmed Nûri Efendi (1893-1904),³ Müftü Dellâlzâde'nin oğlu Mehmed Fâik Efendi (1904-1908),⁴ yine Beyzâde Mehmed Nûri Efendi (1908-1910), kardeşi Beyzâde Hacı Bahâeddin Efendi (1910-1912),⁵ bir daha Beyzâde Mehmed Nûri Efendi (1912-1915), Alafdârzâde Ömer Fehmî Efendi (1915-1916)⁶ ve Mehmed Kemâleddin Efendi (1916-1926) vazife yapmışlardır. Müftü tayin ve azillerini beğenmeyen Ma'mûretü'l-azîz'in müderris, ulemâ, umerâ, şeyh, imam, hatip, esnaf, eşraf, tüccar, ağa vs. tâifesi İstanbul'a sürekli ihbârâmeler, şikâyet dilekçeleri ve tahkikat talepleri yollamışlardır. Bu yazıları ma'zûl müftülerin ve taraftarlarının birbirleri aleyhindeki telgrafları takip etmiştir. Vilâyeti, Bâb-ı Âlî'yi ve Dâire-i Meşihat'i yıllarca uğraştıran mesele kâh "*hüsn-i idâre-i maslahat*" telkinleriyle, kâh güçlü olanın yeniden atanmasıyla, kâh vâlilerin inisiyatifyle halledilmeye çalışılmışsa da 1916'ya kadar kesin başarı sağlanamamıştır.

- 1 Türkiye'nin Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sistemi'yle yönetilmeye başlamasının ardından 9 Temmuz 2018'de yayımlanan 703 numaralı KHK ile Başbakanlık Kurumu ilgâ edilince bu kuruma bağlı olan Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhurbaşkanlığı'na bağlanarak adı "Devlet Arşivleri Başkanlığı" şeklinde değiştirildi ve bu müdürlükteki Osmanlı Arşivi de diğer birimlerle birlikte Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı bünyesine alındı. Bu sebeple makalemizde BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi) yerine COA kısaltması (Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi) kullanılacaktır.
- 2 Hayatı hakkında bilgi için bk. İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, 1. Baskı (İstanbul: Elazığ Kültür ve Tanıtma Vakfı, 1959), 2: 220-221.
- 3 bk. Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, 2: 115-120.
- 4 bk. Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, 2: 221-229.
- 5 bk. Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, 2: 120-122. Sunguroğlu Bahâeddin Efendi'nin müftülüğünden bahsetmemektedir.
- 6 Bu görevde vekâleten bulunan Ömer Fehmî Efendi o sıralar asâleten Harput müftüsüdür. "Alafdâr" kelimesinin aslı İ. Sunguroğlu'nun âile ferdlerinden aldığı bilgiye göre "para, maaş sâhibi" mânâsındaki "Ulûfedâr"dır; ancak bu kelimenin daha yaygın olarak "hayvan yemi ve her çeşit hububât satıcısı, zahireci" mânâsı da bulunmaktadır. Âile Harput'ta "Alafdâr/Alefdâr" olarak tanındığı için biz de öyle yazdık. bk. *İlmiye Salnâmesi*, (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1334), 250; Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, 2: 420-421; 518; Sadık Albayrak, *Son Devir Osmanlı Ulemâsı*, 1. Baskı (İstanbul: İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1996), 4: 214. S. Albayrak Alafdârzâde'nin vilâyet müftülüğü için Mayıs 1330 (Mayıs 1914) tarihini verirken Sunguroğlu 1916 tarihini kaydetmektedir. Aşağıda görüleceği üzere Şeyhülislâm Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi'nin Alafdârzâde'nin görev süresini uzattığı 23 Şubat 1330/ 8 Mart 1915 tarihli yazısı ve Sadâret Kalemî'nin 2 Mart 1331/ 15 Mart 1915 tarihli tezkiresinde ondan "Harput kazâsı müftüsü" olarak bahsedilip vilâyet müftü vekilliğine değinilmemesi o târihlerde Alafdârzâde'nin henüz vekil tayin edilmediğini göstermektedir. Kemâleddin Efendi Şubat 1916'da müftülüğe atandığına göre Alafdârzâde vekâleti Nisan 1915-Ocak 1916 arasında yürütmüş olmalıdır. Zira Albayrak'ın kaydına göre Müftü Efendi 3 Şubat 1916'da vefât etmiştir (Sunguroğlu'nda ise vefât kaydı 1917'dir).

Beyzâde Mehmed Nûri Efendi'nin İlk Müftülük Devresi (1893-1904)

1880-1893 yılları arasında Ma'mûretü'l-azîz müftülüğünde resmen Dellâl-zâde Mehmed Efendi bulunmuştur. Yaşı sekseni geçtiği için son yıllarında vazifeyi fiilen Ma'mûretü'l-azîz Evkaf Komisyonu Reisliği yapan oğlu Mehmed Fâik Efendi yürütmüştür. Bu durum muhtemelen birtakım tatsızlıklara yol açınca Dellâl-zâde kendi yerine oğlunun atanmasını şart koşarak istifâ etmiştir. Meşihat istifâyı kabul etmişse de müftülüğe müderris Beyzâde Mehmed Nûri Efendi'yi atamıştır.⁷ Bundan kısa süre önce de Ma'mûretü'l-azîz vâililiğine Sinop Mutasarrıfı Enis Paşa getirilmiştir. Şehrin ileri gelenlerinden yaklaşık seksen kişilik bir grup Ma'mûretü'l-azîzîlileri temsilen 8 Teşrîn-i Evvel 1309/ 20 Ekim 1893'te Mâbeyn-i Hümâyun'a hem Enis Paşa'nın hem de Beyzâde'nin tayinleri vesilesiyle teşekkür telgrafi yollamışlardır. Telgrafta Beyzâde "*kemâlât-ı ilmiyye ve fezâil-i zâtîyye ile mümtâz ve hasâil-i hasene-i İslâmîyye ile beyne'l-enâm şöhret-endâz*", "*umûmun emniyet ve itimâdlarını kazanmış*" bir zât sûretinde tavsîf edilmektedir.⁸ Aynı telgrafta Enis Paşa da "*...burayı teşrîflerinde her bir umûrda rızâ-yı meyâmin-irtizâ-yı cenâb-ı zıllullâhîye muvâfık harekât-ı müstakimâne ile isticlâb-ı da'avât-ı hayriyyet-i inâyet-i şehryârîye leyl ü nehâr hasr-ı emel ü efkâr eden vâlî-i âlîmiz Enîs Paşa Hazretleri*" ifâdeleriyle övülmüştür. Ancak bu telgraftan bir hafta önce 1 Teşrîn-i Evvel 1309/ 13 Ekim 1893'de aralarında bizzat müftü Beyzâde, müderris Mehmed Kemâleddin Efendi, babası Abdülhamîd Efendi, ağabeyi Mehmed Said Efendi, Müftüzâde Mehmed Fâik Efendilerin ve aşağıda bahsi geçecek Çarsancak Beylerinin de yer aldığı Ma'mûretü'l-azîz'deki seçkin başka bir grubun aynı Enis Paşa'yı memleketi zarara uğratan işleri, halka hakaret ve zulmetmesi, "*... İslâm ve Hıristiyan hânelerinde tertîb etdirdiği ziyâfetlerdeki evzâ-ı gayr-ı lâyıkasından başka leyl ü nehâr ayş ü itrâba fart-ı inhimâki*" ve "*...bâ irâde-i seniyye umûr-ı hükûmetde istihdâmdan men edildiği hâlde her nasılsa yine işe sokulmuş olan mürtekib-i şehîr Reşîd Efendi'ye*" arka çıkması, "*... ne'ûzu billâhi Te'âlâ mûcib-i küfr olacak elfâz-ı galîze ile sebb ü şetm eylemek gibi seyyiât*" işleyerek İslâm anlayışına sığmayacak davranışlar sergilemesi ve daha bazı usulsüz işlere bulaşması sebebiyle Dâhiliye Nezâreti'ne şikâyet etmeleri ilginçtir.⁹ Esâsında her iki yazı şehri ellerinde tutmak isteyen grupların gövde gösterisi mâhiyetindedir. Nitekim Sadâret daha kalabalık imzaya sahip teşekkür metninden ziyâde art arda yollanan şikâyet dilekçelerini ciddiye alarak Enis Paşa hakkında tahkikat başlatmış ve gelen raporlar neticesinde de onu görevden uzaklaştırıp yerine 5 Teşrîn-i Sâni 1310/ 17 Kasım 1894'te Denizli sâbık mutasarrıfı Bahri Paşa'yı tayin etmiştir.¹⁰

7 Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, 2: 220.

8 bk. COA, Y.Mtv. 85.67.1.1.

9 COA, Y.Prk.Dh. 7.6.2.1; Y.A.Hus. 282.38.2. Bu mazbatayı arşiv yeri ve numarasını belirtmeden kaydeden İshak Sunguroğlu belgedeki "Reşid Efendi" ismini de sansürlemiştir (bk. Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, 1: 216-217).

10 bk. COA, BEO. 518.38820.1; Dh.Mkt. 310.30.1. Enis Paşa'nın damadı olan müşîr Zeki Paşa "*Yâverân-ı Hazret-i Şehryârîden Tophane-i Âmire Müşîri ve Umum Mekâtib-i Askeriye-i*

İlk şöhretini âlim ve mutasavvıf babası Hacı Ali Rızâ Efendi'den alan Beyzâde Mehmed Nûri Efendi'nin on yıllık müftülüğü esnâsında arşiv belgelerine yansıyan infiâl uyandıracak şikâyetlere rastlamadık. Bu on yılın yaklaşık sekizini Şerif Mehmed Raûf Paşa yerine 1895'te vâliliğe tayin edilen Dedeâğaç Mutasarrıfı Raûf Bey'le uyum içerisinde geçirmiş görünmektedir.¹¹ Ancak 1903 Temmuzunda Şûrâ-yı Devlet azâsından Sâmi Paşazâde Hasan Bey'in Ma'mûretü'l-azîz'e vâli olmasıyla yıllarca biriken birçok mesele ayyuka çıkmış ve şikâyet telgrafları peş peşe İstanbul'a bildirilmeye başlanmıştır. Söz konusu şikâyetnâmeler incelendiğinde Beyzâde'nin sekiz yıllık dönemde "*cerbezeli kişiliği*"nin de etkisiyle¹² şehirdeki nüfûzunu hayli arttırdığı, şöhretini perçinlediği, bazı eşrâf ve zengin köy ağalarıyla berâber hareket ederek usulsüz işlere bulaştığı, fakir ve zayıf halk tabakası üzerinde baskı kurduğu, memur tayin ve azillerinde roller oynadığı, taraftarlarının sayısını çoğalttığı, onlara maddî-manevî yetkiler ve türlü imkânlar tahsis ettiği görülmektedir. Onun müftülüğü döneminde Ma'mûretü'l-azîz'deki en mühim hâdise 1895'te vukû bulan Ermeni karışıklığıdır. Bu mevzuyla alâkalı alınan bazı kararlar ve bunların uygulanmasında şehrin vâlisiyle müftüsünün tavırları şüphesiz esas belirleyici unsur olmuştur. Ne var ki bu husus hâlâ sağduyulu bir şekilde incelenebilmiş değildir. Aşağıda görüleceği üzere Beyzâde'yle ilgili şikâyetlerde geçen "zalim köy ağalarıyla birlikte müslim ve gayr-ı müslim fukarâya musallat olma", "ocakların sönmesine, güçsüzlerin mahvına sebebiyet verme", "gayr-ı meşrû menfaatler elde etme" gibi iddiâların 1895'teki hâdiselerle bağlantılı olduğunu düşünürüz.¹³

Şâhâne Nâzırı" imzâsıyla Hilâfet makamına yolladığı 11 Teşrîn-i Sâni 1310/ 23 Kasım 1894 yazısında kayınpederinin "*hüsn-i hizmet etmek üzere vakf-ı vücûd*" eden, doğru yoldan bir adım bile ayrılmayan bir vâli olduğunu, insanların kendisine kin ve düşmanlık beslemelerinden dolayı kayınpederinin mağduriyetine sebep olduklarını beyân etmiş ve padişahın kayınpederinin affedilmesini dileyerek ya azil kararının durdurulması yahut Sırrı Paşa yerine Diyarbakir vâliliğine atanmasını istihdam etmişse de istediği neticeyi alamamıştır. Enis Paşa bilâhere (1896'da) Şûrâ-yı Devlet Azâlığına atanmıştır (COA, Y.Prk. Ask. 101.66; BEO. 886.66418; İ.Hus. 51.66).

- 11 Bu dönemin azledilen ve atanan vâlileri hakkında bk. İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, I, 216-221. Sunguroğlu Enis Paşa yerine atanan Bahri Paşa'dan muhtemelen vazîfesine fiilen başlayamadığı için bahsetmemiştir (bk. *a.g.e.*, s. 217). Bahri Paşa vâliliğinin üzerinden henüz bir ay geçmemişken sakatlığı ("*ârıza-i vücûdiyye*") sebebiyle Teşrîn-i Sâni 1310/ Aralık 1894'te görevinden ayrılmış (COA, Dh.Mkt. 359.13.4; YEe. 159.44.1), onun yerine Mâlîye Nezâreti Müsteşarı Nâmık Efendi'nin atanması kararlaştırılmıştır (COA, YA.Res. 73.39). Ancak o da vazifeye başlayamamış, nihâyet sâbık Suriye vâlisi Mehmed Rauf Paşa vâliliğe tayin edilmiştir.
- 12 bk. Vâli Nûri Bey'in 10 Eylül 1322/ 23 Eylül 1906'da Dâhiliye Nezâreti'ne yazdığı telgraf. COA, Dh.Mkt. 1121.38.1.1.
- 13 Osmanlı Arşivi'nin erişime açılan belgelerinde bu konuya dair yukarıdaki gibi genel ifâdeler kullanılırken yabancı kaynaklarda somut birtakım örneklere ve iddiâlara yer verilmiştir. Meselâ 1895'teki hâdiseler Harput Ermenilerini tedirgin edince bu cenâhın ileri gelenlerinden bir grup kendi mahallelerini temsilen Beyzâde'ye giderek müslümanlara

Vâli Hasan Bey'in Beyzâde'nin hukuksuzluklarına müdâhele etmesi aralarının bozulmasına yol açmıştır. Nihâyet Haziran 1904'te Sadâret'e yazdığı telgrafta onun azlini, yerine de Fâik Efendi'nin tayinini istemiştir. Sadâret'ten de Meşihat'e gönderilen 2 Temmuz 1904 târihli belgede Beyzâde'nin tasvip edilmeyen hal ve hareketlerinden dolayı müftülük makamında kalmasının münâsip düşmeyeceği dile getirilmiş, vâli ile müftü arasındaki ihtilâfın ve çatışmanın gittikçe şiddetlendiği vurgulanmış, Meşihat gereğinin yapılması yönünde uyarılmıştır.¹⁴ Şeyhülislâm Mehmed Cemâleddin Efendi 22 Haziran 1320/ 5 Temmuz 1904 târihli cevabî yazıda Beyzâde'nin görevden alınarak yerine mahallî ulemâdan birinin seçim usûlüyle müftü yapılacağını söylemiş,¹⁵ 29 Haziran 1320/ 12 Temmuz 1904'te de onu resmen azletmiş ve müftülük seçiminin yapılmasını vilâyetten istemiştir. Geçen on yılda etrafında şehri ayaklandıracak büyüklükte taraftar toplamayı başaran Beyzâde azle

müdâhil olmasını ve muhtemel zâyîata karşı kendilerini korumasını ondan istemiştir. Bunun üzerine Beyzâde onlara müslüman olmayı telkin etmiş, bunu kabul ederlerse tellâlar çıkararak bu mahallelerin Ermenilerinin müslüman olduğunu ilan ettireceğini böylece saldırıya uğramaktan kurtulabileceklerini söylemiştir. Ancak mevzuun devâmı bu tedbirin pek işe yaramadığını göstermektedir. (Bilgi ve kaynaklar için bk. Hovsep Hayreni, *Yukarı Fırat Ermenileri 1915 ve Dersim*, 2. Baskı (İstanbul: Belge Yayınları, 2016), 203-204). Yine bu eserin dayandığı kaynaklara göre I. Dünya Savaşı sırasında Ma'mûretü'lazîz'de "tekâlif-i harbiye"nin (savaş vergisi) toplanmasından buranın İttihâd Kulübü'nün himâyesindeki bir komisyon sorumlu tutulmuştu. Komisyon azâları askerî ihtiyaçları toplama bahanesiyle Ermeni mallarını gaspetmekteydiler. Bunların usulsüzlüklerine göz yumanlar arasında devrin merkez müftüsü Beyzâde'nin de olduğu iddiâ edilmiştir (bk Hayreni, *Yukarı Fırat Ermenileri 1915 ve Dersim*, 525-526).

14 "Sadâret-i Uzmâ Mektûbî Kalemi

Taraf-ı Âlî-i Hazret-i Meşihatpenâhî'ye

18 Rebülâhîr 1322/ 19 Haziran 1320 [2 Temmuz 1904]

Ma'mûretül'azîz müftisinin sû-i hâl ve hareketi cihetiyle devâm-ı me'mûriyeti maslahaten câiz olamayacağından bahisle yerine mevâliden Harputizâde Mehmed Fâik ve Harput kazâsı müftülüğine de ulemâ-yı mahalliyeden Hâfiz Ömer Efendilerin ta'yînleri münâsib olacağı Ma'mûretü'l-azîz Vilâyeti behiyyesinden gelen telgrafnâmede gösterilmiş ve vâli-i vilâyet ile müftî beyninde mevcûd ihtilâf ve mübâyenetin gitdikçe kesb-i şiddet ve maslahata intikâli ve sirâyet eylediği iş'ârât ve şikâyat-ı vâkıadan anlaşılmiş olmağla icâb-ı hâlin icrâ ve inhâsı bâbında. (COA, BEO. 2360.176988/ 1)

15 "Bâb-ı Fetvâ Dâire-i Meşihat-ı İslâmiyye Mektûbî Kalemi

Aded: 55

Hüve

Taraf-ı Sâmi-i Hazret-i Sadâret-penâhî'ye

Ma'rûz-ı dâ'î-i kemîneleridir ki

18 Rebü'l-âhîr 1322 [2 Temmuz 1904] târihli ve kırk dört adedli tezkire-i sâmiye-i Sadâret-penâhîleri cevâbıdır.

Ma'mûretü'l-azîz Vilâyeti merkez müftüsü faziletli Mehmed Nûri Efendi'nin ahvâl ve hareket-ı gayr-ı marziyyesine dâir ve lüzûm-ı azlini müş'ir vilâyet-i müşârünileyhâdan geçende vârid olan tahrîrât-ı mufassala üzerine müftî-i mûmâileyhin devâm-ı me'mûriyeti muvâfık-ı maslahat görülemeyerek yerine ulemâ-yı mahalliyeden münâsibinin usûlen intihâb ve inhâsı cevâben tavsiye ve iş'âr kılınmış ve intihâbnâme vürûdunda icrâ-yı icâbı tabî'î bulunmuş olmağla ol bâbda emr ü irâde hazret-i men lehü'l-emrindir.

Fî 21 Rebü'l-âhîr 1322 ve fî 22 Haziran 1320 [5 Temmuz 1904] Şeyhülislâm Mehmed Cemâleddin" (COA, BEO. 2367.177459.2)

sessiz kalmamış; sokak sokak, köy köy gezerek ahâliyi galeyâna getirmiş, azilden sorumlu tuttuğu Vâli Hasan Bey'e karşı protestolar tertip ettirmiştir. Ayaklanmalar yüzünden Ma'mûretü'l-azîz'de ve Harput'ta çarşılar dört beş gün kapalı kalmıştır. Beyzâde taraftarları günlerce geceli gündüzlü tegrâfhânenin önünde toplanmışlar ve Sadâret'le Meşihat'î telgraf yağmuruna tutmuşlardır.¹⁶ Protestolar sürerken Vâli Bey ve onu savunan bazı kimseler de İstanbul'a Beyzâde'nin usulsüzlüklerine vurgu yapan, haksız olduğunu beyân eden telgraflar yollamışlardır. Adı müftülük için geçen Fâik Efendi de vâli lehine yazı yollayanlardan biridir. Yirmi iki arkadaşının muvâfakatıyla gönderdiği 13 Temmuz 1320/ 26 Temmuz 1904 târihli mazbatada Fâik Efendi Hasan Bey'in memleketin "*her türlü terakkiyât ve ma'mûriyetine hizmet*" gâyesiyile eşkiya ve zâlimlere karşı amansız bir mücâdele yürüttüğünü ve güçsüzlere sahip çıktığını, müftü Beyzâde'nin Vâli Bey'e gayr-ı meşrû menfaatine dokunduğundan dolayı öteden beri iftirâlar attığını, azledildikten sonra da zâlim ve fâsid bazı köy ağalarını yanına alıp câhil halkı kandırarak onun aleyhinde protestolar düzenlediğini, sırf iftirâdan ibâret şikâyetler yazdığını, halbuki vâlinin Ma'mûretü'l-azîz'e geldiği günden bu yana adâlet, hakkâniyet, iffet ve istikâmetten kıl kadar ayrılmadığını; böylece hem Allah'ın rızâsını hem de fukarâ ve zayıfların memnuniyetini kazandığını, memlekette onun sâyesinde emniyet ve âsâyişin sağlandığını belirtmiştir.¹⁷

O günlerde Beyzâde aleyhine Sadâret'e telgraf çekenlerden biri de Ma'mûretü'l-azîz'in merkez köylerinden Perçenç'teki (Akçakiraz) Tâhiriye Medresesi Müderrisi Hacı Hüseyin Efendi'dir. Hüseyin Efendi altmış arkadaşıyla gönderdiği 17 Temmuz 1320/ 30 Temmuz 1904 târihli üç sayfalık telgrafında ana hatlarıyla şu iddiâları sıralamıştır:

16 bk. İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, I, 218; a.g.e., II, 116.

17 "*Makâm-ı Sâmi-i Sadâret-penâhi'ye*

Cenâb-ı Hak şehryâr-ı ma'âlf-âsâr pâdişahımız efendimiz hazretlerinin ömr-i şevket-i hilâfet-penâhîlerini müzdâd buyursun. Memleketimizin her türlü terakkiyât ve ma'mûriyetine hizmet ve eşkiya ve zaleminin tenkîl ü def'-i mezâlimine sarf-ı makderet ve satvet-i hükûmetle mazlûmîn ü zu'afâyı sahâbet ve cânib-i akdes-i mülûkâneye cümle tarafından isticlâb-ı da'avâta her an himmet eden vâlimiz beyefendinin icrâât-ı âdilânesinden dolayı menâfi'-i gayr-ı meşrû'ası haleldâr olarak te'sîr eyleyen memleketimiz müftîsi evvelce vâli-i müşârünileyh aleyhinde yalnızca müftereyâta kıyâm ederek müfîd olmadığından ve bu kere de azli şâyi' olmasından kendisiyle hemhâl olan fesede ve zalemeden birtakım köy ağalarıyla şikâyetlerinden ibâret olduğunu bilemeyen cühelâ-yı ahâlîyi bi'l-igfâl müşârünileyh hakkında hilâf-ı hakikat ve sırf iftirâdan ibâret şikâyete mücâseretleri şimdi kemâl-ı teessüfle işidilmiş vâli-i müşârünileyhin ise burayı teşriflerinden beri ser-i mû [02] adâlet ü hakkâniyet ve iffet ü istikâmetden bir vakitte inhirâf etmeyerek her hâl ü harekâtı muvâfık-ı rızâ-yı Bârî ve âlî olup bu sûretle bütün fukarâ ve zu'afânın memnûniyetlerini kazanmış olduğunu arz ve şu sâyede nâil olduğumuz emn ü âsâyişin idâmesi müsted'â ve istirhâm eyleriz. Fermân. 13 Temmuz 320 [26 Temmuz 1904]

Mevâliden Süleyman Paşa Müderrisi Mehmed Fâik ve yirmi iki nefer rüfekâsı olduğu." (COA, Dh.Mkt. 879.55.1-2)

- a) Beyzâde Mehmed Nûri aslında câhil, haydut, bayağı bir adamken tâlihinin yâver gitmesiyle on sene evvel müftülüğü ele geçirmiş biridir.
- b) Bu on sene zarfında bazı memurların da göz yummasıyla zâlim ve kötü adamlarla âdeta çete kurmuş, onların başına geçerek halka zulmetmiş, mallarına el koymuş, nice ocağı söndürmüş, nice fukarânın mahvına bilfiil sebep olmuştur.
- c) Vâli Hasan Bey o zâlimlerin ellerini fukarânın yakalarından çektirmiş, müftünün şenâetlerini engellemiş, memleketin âsâyişini yeniden temin etmiştir.
- d) Gayr-ı meşrû menfaatlerine dokunulan müftü önce vicdan sahibi herkesin yüreğini dağlayan iftirâ ve hezeyânlarla vâli aleyhinde yazmadık şey bırakmamış, bunların ciddiye alınmadığını görünce, özellikle azlinden sonra, gemi aziya almış, “*behâyim-i aküre*” (kudurmuş hayvanlar) gibi aveneleriyle berâber köylere, sokaklara düşerek zehirli yalanlarıyla câhil halkın kanına girmiş, onları ifsâd etmiş, vâli aleyhinde kamuoyu oluşturmaya çalışmış, başına topladığı silahlı, sopalı serserilerle insanları tehdid ederek yanında saf tutmaya çağırmıştır.
- e) Bütün usulsüz çabalarına rağmen istediğini elde edemeyince hakkâklara sahte mühürler kazdırmış, amele ve hammal tâifesine uydurma isimler taktırmış, onlarla İstanbul’a ardı ardına telgraflar, şikâyetnâmeler göndermeye başlamış; isim ve imzâ kalabalığıyla Sadâret’i vehme düşürme hülyâsına kapılmıştır.
- f) Sadâret işe derhal el atmazsa Beyzâde’nin fitne ve fesâdının câhil tabaka üzerindeki zararlı etkisini arttıracacağı, memleketin huzurunu kaçıracağı şüphesizdir.¹⁸

18 “*Telgrafnâme*

17 Temmuz 1320 [30 Temmuz 1904]

Makâm-ı Sâmi-i Sadâret-penâhî’ye

Cehâleti şekâveti her dürlü redâetiyle berâber tâli’in bir müsâ’ade-i mahsûsasına mazhar olarak on sene evvel vilâyetimiz müftülüğünü ele geçiren zât, şerefu satvet-i hükûmeti bi-hakkın muhâfaza edemeyen ba’zı me’mûrların yedi sekiz sene devâm eden acz ü rehâvetlerinden cür’et-yâb olarak kendi gibi erbâb-ı zulm ü isâeti taht-ı himâyesine almış, bunların zu’afâ-yı halkdan ele geçirdikleri menâfi’ u mebâliğâ iştirâk ederek nice hân mânların harâbiyetine, nice fukarânın mahvına bi’l-fi’l bi’l-vâsıta sebep olmuştur. Cenâb-ı Hak halîfe-i adl-âyîn efendimiz hazretlerini mâ-dâme’l-melevân erîke-pîrâ-yı saltanat ü şân buyursun. Ahîren vilâyetimiz vâliliğine kemâl-i merhametlerinden ta’yîn buyurdıkları asdikâ-yı ben-degân-ı saltanat-ı seniyyelerinden Hasan Beyefendi lehû’l-hamd memleketimizde bu gibi mütegalibenin eyâdî-i zulm ü istifâdelerini bi-çâregân ibâdın giribân-ı acz u özrlerden çekerek kurtarmış ve emn ü âsâyiş-i memleketi her zamândan ziyâde tahkîm ü takrîrle câ-nib-i seniyyü’l-cevânib Hazret-i Pâdişâhiye isticlâb-ı da’avât-ı hayriyye sarf-ı makderet eylemekde bulunmuşdur. Şu umûrdaki idâre müftî-i ma’rûzu’l-ahvâlin menâfi’-i gayr-ı meşrû’a ve mu’âmelât-ı redâetkârânesini ihlâl eylemiş olmağla ibtidâ bizzât kendisi erbâb-ı vicdânı dağdâr-ı âlâm edecek iftirâlar [02] hezeyânlarla vâli-i müşârünileyh hakkında yazmadık şey bırakmadı. Bunların mukayyed olmadığını görüp seyyiâtının tahakkuk etmesinden azli emrinin vürûd ettiğini de görüp işitmekle avene-i ma’hûdesiyle berâber behâyim-i aküre gibi köylere sokaklara düşerek ve her hâl ü kâli hakkıyla idrâkdan âciz olan cühelâ-yı nâsın zehirli yalanlar[ı]a kanlarına girerek urûk u a’sâb-ı halkı ifsâd ü tahrîk etmekte erbâb-ı nâmûs u iz’ânı da başına topladığı silâhlı sopalı serserîler ile bi’t-tehdid âmâl-ı müfsidâne-

Vâli Hasan Bey de şehrin ileri gelenleri gibi İstanbul'daki yetkililerle sık sık irtibâta geçmiştir. Meselâ Dâhiliye Nezâreti ve Meşihat'e merkez nâibiy- le müştereken yolladığı 9 Temmuz 1320/ 22 Temmuz 1904 târihli telgrafta müftüyle yaşanan anlaşmazlığın "iki mütegayyir hasletin tesâdümünden mü- tevellid bir netîce" olması itibâriyle taraflardan birinin mesleğini değiştirme- si gerektiğini; müftünün büyük bir menfaati elden kaçıracağı, kendisinin ise ahdini yerine getirmeyen kişi durumuna düşeceği bu şartlarda onunla asla uzlaşamayacağını; dolayısıyla "Ma'mûretü'l-azîz müftülüğine itkân u ilmiyle ve fikh-ı şerîfe olan mahsûsası ve zekâ-i fitrîsiyle temeyyüz eden mevâlîden Har- putî Müftîzâde Mehmed Fâik ve Harput kazâsı müftülüğine de ulemâdan Alaf- dârzâde Hâfız Ömer Efendilerin ta'yîn buyurulması"nın "muvâfik-ı maslahat" görüleceğini yeniden arz etmiştir.¹⁹ 15 Temmuz 1320/ 28 Temmuz 1904'te Sadâret'e yazdığı telgrafta da Beyzâde'nin kıskırtması sebebiyle ahâli diken üstünde oturduğundan Ma'mûretü'l-azîz'de sağlıklı müftülük seçimi yapı- lamayacağını, Meşihat'in ivedilikle Harput'a ve Ma'mûretü'l-azîz'e re'sen müftü atamasını talep etmiştir. Vâli Bey'in Meşihat'e önerdiği isimlerden biri kendisine arka çıkan Fâik Efendi iken diğeri Müderris Kemâl Efendi'dir. Sadâret'ten Meşihat'e gönderilen 16 Temmuz 1320/ 29 Temmuz 1904 tâ- rihli yazıda vâlinin telgrafından bahsedilmekte ve gereğinin yapılması isten- mektedir.²⁰ Şeyhülislâm Mehmed Cemâleddin Efendi mezkûr yazıdan hemen sonra Ma'mûretü'l-azîz'e Fâik Efendi'yi, Harput'a da Alafdârzâde Hâfız Ömer Fehmî Efendi'yi re'sen atamıştır.²¹

sine mu'âvenete icbâr eylemektedir. Gürûh-ı ma'rûzun bu kadar tahrîklerle berâber gerçi emellerine fikirlerine çendân iştirâk eden yoksa da isim ve imzâ kalabalıklarıyla isnâdât-ı vâkı'anın hakikati husûsunda makâmât-ı âliyyeyi vehme düşürmek hülyâsiyla hakkâklar- dan mühürler alarak amele ve hammâl gibi eşhâsa müste'âr nâmlar ve unvânlar vererek yeniden yeniye telgraflar şikâyetnâmeler tevzî' u tertîb eylemektedir. İsnâdât-ı vâkı'anın nasil mâhiyeti hâiz olabileceği erbâb-ı ukûl nezdinde ma'lûm bulunacağına şüphe yoksa da bu mühim ve fesâd-âmez sözler günden güne efkâr-ı cühelâ üzerindeki te'sîr-i mazarratı arttıracığı ve bu yüzden halkımızın refâh ve râhatının muhtell olacağı derkâr idüğinden eşirrâ-yı merkûmenin te'dîbiyle harekât-ı mefsedet-kârânelerine [03] bir nihâyet verilmesi- ni bütün memleketimizin devâm-ı emn [ü] istirâhatı nâmına istirhâm eyleriz. Fermân. Ulemâdan Tâhiriye Medresesi Müderrisi Hüseyin / Altmış aded rüfekâsı" (COA, BEO. 2367.177459.4.1-2-3)

19 COA, Dh.Şfr. 330.82.1-2.

20 "Sadâret-i Uzmâ Mektûbî Kalemi

Taraf-ı Âlf-i Hazret-i Meşihat-penâhî'ye

15 Cumâde'l-ülâ 322/ 16 Temmuz 320 [29 Temmuz 1904]

Azli mukarrer olup ibkâsı kâbil olamayacağı haberini alan Harput [Ma'mûretü'l-azîz] müftüsü hempâlarıyla bi'l-ittihâd ahâlî-i kurâyı tehyic ü tehdîde tasaddî gibi hilâf-ı marzî ve muhill-ı sükûn ahvâle cür'et etmekte bulduklarından bahisle halefinin intihâb ile ta'yîni mu'âmele- sinden sarf-ı nazarla yerine mevâlîden ve müderrisinden Fâik ve Kemâl Efendilerden birinin bir an evvel buraca tercih ve ta'yîni muvâfik-ı hâl ve maslahat olacağına dâir ba'zı tafsîlâtı hâvî bu kere dahi Ma'mûretü'l-azîz vilâyetinden vârid olan 15 Temmuz 320 [28 Temmuz 1904] târihli telgrafnâme leffen irsâl-ı savb-ı âlf-i Meşihat-penâhîleri kılınmış olmağla meâli- ne ve iş'âr-ı sâbika nazaran iktizâsının ifâsı bâbında." (COA, BEO. 2378.178310.1)

21 "Bâb-ı Fetvâ Dâire-i Meşihat-i İslâmiyye Mektûbî Kalemi

Aded: 67

Hüve

Hasan Bey İstanbul'daki mercilere mevzua müteallik yazılar göndermekten yorulmamıştır. Sadâret'e çektiği 20 Temmuz 1320/ 2 Ağustos 1904 târihli telgrafta önceki vâli Raûf Bey'in mevkiini korumak maksadıyla sekiz sene boyunca müftü Beyzâde'ye boyun eğdiğini, onun da vâlinin zaafından istifâde ile köy ağalarıyla birlikte müslim ve gayr-ı müslim fukarâ ahâlîye musallat olduğunu, kendisi ve ağalar hakkında şikâyette bulunanları hapis tehdidiyle şikâyetlerinden vazgeçirdiğini yazmıştır. Vâliliğe atandığı dokuz aylık zaman diliminde Beyzâde'nin baskısını kırması sâyesinde şehrin huzura kavuştuğunu, onun bunu hazmedemeyerek insanları galeyana getirdiğini, şehirde infiâl yarattığını, Harput'ta sopalı adamlar gezdirip "*erbâb-ı nâmûsu tehdîd*" ettiğini ve bazı ulemânın evine baskınlar düzenlediğini, onları kendi tarafını tutmaya zorladığını ileri sürmüştür. Hasan Bey, Beyzâde'nin azil tebliğini aldıktan sonra bir dükkânda fırka komutanı Emin Paşa ile oturup çay içerek gösteri yapmasının azlin etkisiyle halkta oluşan olumlu havayı yeniden bozduğunu, müteâkıben arkadaşları Hacı Ziya, Muhyiddin ve Mehmed Beylerle toplanmaya cüret etmesi, yapılan nasihatlere kulak tıkaması gibi münâsebetsiz hareketleri yüzünden hepsini kolluk kuvvetlerinin yardımıyla tutuklattığını kaydetmiş; Harput kaymakamı Hâlid Bey ve yukarıda isimleri anılan zevâtın şehirden âcilen uzaklaştırılmaları gerektiğini, hükûmete yardımcı olması için bölgenin komutanı Mirlivâ Süleyman Paşa'ya da emir verilmesini Sadâret'ten istihâm ederek yazısını tamamlamıştır.²² Aynı gün Sadâ-

Taraf-ı Sâmi-i Hazret-i Sadâret-penâhîye

Ma'rûz-ı dâ'i kemîneleridir ki,

15 Cumâdiye'l-ülâ 1322 [28 Temmuz 1904] târihli ve altmış adedli tezkire-i sâmiye-i vekâlet-penâhîleri cevâbıdır. Ma'mûretü'l-azîz vilâyeti merkez müftülüğünde bulunan faziletli Mehmed Nûri Efendi'nin menâfi-i zâtîyesini te'mîn maksadıyla idâre-i mahalliyeyi işkâl edecek evzâ' u harekâta tasaddüsinden nâşi azliyle yerine ulemâ-yı mahalliyeden evsâf-ı matlûbeyi câmi' faziletli Mehmed Fâik Efendi'nin ta'yîni ve Harput kasabası müftülüğüne de ulemâdan Hâfiz Ömer Efendi'nin icrâ-yı me'mûriyeti hakkında vilâyet-i müşârûnileyhâdan merkez niyâbetiyle müştereken keşîde olunan şifreli telgrafnâme üzerine keyfiyet 15 Cumâdiye'l-ülâ 1322 târihinde arz-ı atebe-i ulyâ kılınmağla ol bâbda emr u irâde hazret-i men lehü'l-emrindir. Fî 17 Cumâdiye'l-ülâ 1322 ve fî 18 Temmuz 1320 [30 Temmuz 1904].

Şeyhülislâm Mehmed Cemâleddin (COA, BEO. 2378.178310.2)

22 "*Bâb-ı Âlî Dâire-i Sadâret-i Uzmâ Şifre Kalemi*

Bihf

Ma'mûretü'l-azîz Vilâyetinden Vârid Olan Şifre Telgrafnâmedir

-Müsta'celdir-

Vâli-i sâbıkın muhâfaza-i mevkî emeliyle sekiz sene zarfında müftîye karşı gösterdiği mu'âmele-i mutâva'atkârâne me'mûrîn-i sâireye de sirâyet etmesiyle vilâyetin şu za'fından müftî-i mûmâileyh bi'l-istifâde müslim ve gayr-ı müslim fukarâ-yı ahâlîye tasallut eden ba'zı kurâ ağalarıyla iştirâk ve onların menâfi'ini himâye ederek kesb-i nüfûz edip kendisinden ve ağalardan şikâyet edenleri şahid-i zor ile mahkemelerde mahkûm ve mahbûs tehdîdâtı ebvâb-ı şikâyeti seddetmiş idiye de dokuz mâhdan beri memleket mazhar olduğu adâlet lezzetini tatmış olduğundan müftînin hâl-i sâbıkı i'ade emeliyle bu kere çâkerleri aleyhine vâki' olan kıyâmı kendi hizbine münhasır kalmışdır. Kıyâm şahsıma âid olmasıyla şimdiye kadar ihtiyâr-ı sükût olunmasından müftî bi'l-istifâde Harput kasabasında sopalı adamlar gezdirerek erbâb-ı nâmûsu tehdîd ve ba'zı ulemâyı hânelerinde şetm ü tahkîr olunarak bu

ret'ten gönderilen cevabî telgrafta ise mevzubahis kişilerin sırf berâber çay içtiklerinden dolayı tevkîf edilmelerinin yeni kargaşalara yol açacağı cihetle maslahata uymayacağı, ayrıca kimsenin yargılanmadan uzaklaştırılamayacağı, askerî gücü devreye sokmanın ortalığı daha da karıştıracığı vurgulanarak vâliden itidal üzere hareket etmesi istenmiştir.²³ Hasan Bey 21 Temmuz 1320/ 3 Ağustos 1904'te alelacele yazdığı telgrafla kendini savunmuştur. O, Mirlivâ Süleyman Paşa'nın sessiz kalmak sûretiyle müftü Beyzâde'yi zimnen desteklediği, Beyzâde'nin de ondan cesâret alarak çeşitli hukuksuzluklara bulaştığı kanaatindedir. Önceki telgrafında bu sebeple Paşa'nın hükûmeti temsilen kendisinin yanında yer almasını istediğini söylemiştir. Müftü ve arkadaşlarının mahkemeye çıkarılmalarının işledikleri cürümlerin herkesçe bilinmesini sağlaması bakımından faydalı görüldüğünü fakat Ma'mûretü'l-azîz "halkının ahlâkına nazaran bu sûretin hükûmet için muvâfık olup olmayacağı" nı kestiremediğini kaydetmiş, "müftî vürûdumdan beri âcizlerine bir gâile çıkarmak için her türlü vesâite müteşebbis olup Harput kâimmakâmı Hâlid Efendi ona peyrev olmağla..." şeklindeki ifâdesiyle Beyzâde'ye bütün "melanet"i Hâlid Bey'in öğrettiğine dikkat çekmiş, daha evvel aynı konuyu Dâhiliye Nezâreti'ne yazdığını hatırlatmış ve netice itibâriyle "Hükûmetin muhâfaza etdiği sükûnet ve i'tidâlin bu noktada bertaraf edilmesi cümlesine

sûretle onları yine tarafına celb sevâtında olup bu hâle karşı yine sükût mümkün olamayacağından 29 Haziran 320 [12 Temmuz 1904] târihli emirname-i sâmi-i fehîmânelerinin müsâ'adesine istinâden müftülikden ma'zûl olacağı kendisine bildirilmiş ve bunun te'sîr-i küllîsi görülmüş ise de ferîk paşa hazretlerinin aczinden mi yoksa fikr-i mahsûsundan mı her neden ise Temmuz 320 [1904] târihli telgrafname-i sâmi meâl-i âlîsinin tebliğini bir gün te'hîrden sonra tebliği müteakib müftî-i sâbıkla bir dükkânda oturup birlikte çay içerek halka nümâyîş etmesi tebliğât-ı müşârûnileyhâ te'sîrini avâm nazarında izâle etdiğinden dün müftî-i sâbıkın ser-âmedânından Hacı Ziyâ ve Muhyiddin ve Mehmed Beylerin yine akd-i ictimâ'a cür'et etmiş oldukları ve olunan nesâyih u vesâyânın te'sîr etmediği cihetle mefâsid-i mezkûrenin bundan ziyâde devâmı muvâfık-ı maslahat olamayacağı jandarma ve polis dâirelerinden mütefekan ve tahrîren beyân edilmesiyle şu hâle nazaran hemân taht-ı tevkîfe alınan mûmâileyhimin tensîb buyurulacak vilâyâta teb'îdleri kâimmakâm Hâlid ve ikâmete me'mûr Fethî Efendilerin de müste'celen vilâyet hudûdundan hârice çıkarılmaları ve icâbında hükûmete kuvvetü'z-zahr olması husûsunun Mirlivâ Süleymân Paşa'ya tebliğ buyurulması ma'rûzdur. 20 Temmuz 320 [2 Ağustos 1904] Vâli Hasan" (COA, BEO. 2367.177459; bazı önemsiz kelime farklılıklarıyla ayrıca bk. Dh.Mkt. 879.55)

23 "Bâb-ı Âlî Dâire-i Sadâret-i Uzmâ Mektûbî Kalemi

Bihî

20 Temmuz 320 [2 Ağustos 1904] Târihinde Ma'mûretü'l-azîz Vilâyetine Keşide Olunan Şifre Telgrafnameinin Sûretidir

20 Temmuz 320 taht-ı tevkîfe alınan kesân mücerred müftî ile akd-i ictimâ' etmelerinden dolayı tevkîfedilmiş ise oraca i'zâm-ı mâddîye vesîle olacağı cihetle icâb-ı maslahata muvâfık görülemediği gibi bilâ muhâkeme eşhâs teb'îdi dahi gayr-ı câiz olduğundan bunların müstelzim-i mücâzât bir hâl ve hareketleri olduğu hâlde mahkemeye bi't-tevdî icrâ-yı muhâkemeleri ve böyle eşhâs tevkîf ve teb'îdine ve kuvve-i askeriyyeden isti'âneye lüzûm gösterecek derecede işin dağdağaya düşürülmesi hâlen ve maslahaten münâsib olmadığı cihetle i'tidâl üzere hareket olunması ve kâimmakâm Hâlid ve ikâmete me'mûr Fethî kimlerdir ve berikinin oraya nefyi nedir, ne vakit gelmiştir buralarının îzâhi tavsiye olunur." (COA, Dh.Mkt. 879.55)

hüsn-i te'sîr edip tamâmen hâl-i sükûnetde buldukları ve sâye-i kudretvâye-i mülûkânede istirâhat-ı umûmî ber-kemâl ve bütûn memleket idâre-i hâzıraya müteşekkir" olduğunu, "her ne sûretle irâde buyuruluyor ise telakkîsine müheyâ bulunulduğu"nu arz etmiştir.²⁴

Fâik Efendi'nin Müftülüğü (1904-1908)

Vâli Hasan Bey'in ısrarları sonucu Mehmed Fâik Efendi Ağustos 1904 başında Ma'mûretü'l-azîz müftülüğüne getirilmiştir. Ancak şehirde sular durulabilmiş değildir. Zira Beyzâde Efendi Fâik Efendi'nin resmen müftülüğe atanmasından sonra da boş durmamış, taraftarlarının İstanbul'a şikâyet telgrafları yollamalarını teşvîke devam etmiştir. Bunlardan biri Harput Tevfikiye Dergâhı Şeyhi Mehmed Efendi'nin başını çektiği ulemâ ve müderrislerden müteşekkil yirmi üç kişinin imzâsıyla "*ulemâ-yı İslâmiyye ve mu'teberân-ı mahalliyye nâmına*" Dâhiliye Nezâreti'ne gönderilen telgraftır. Hasan Bey telgraftaki iddiâların kendisine sorulmasına binâen yazdığı 6 Ağustos 1904 târihli cevapta bunları yalan ve iftirâ olarak nitelemiş, müfterîlerin de sahte isimli, "*hayâdan bâ-behre esâfil-i nâsdan*" olduklarını; aralarında gasp ve zorbalık düzenleri sona ereceğinden reisleri Beyzâde'nin azledilmesiyle endişelenen ağaların da bulunduğunu kaydetmiş; ancak bu şahısları susturmakla şehirde iyi idârenin sağlanabileceğini söyleyerek yazısını bitirmiştir.²⁵

Vâli aleyhine gönderilen şikâyetnâmelerin kesilmemesi üzerine Dâhiliye Nezâreti tahkikat başlatmış, vilâyetteki diğer resmî makamlardan meselenin aslını sordurmuştur. Huzursuzluğun sâbık müftü Beyzâde ve fırka kumandanı (ferîk) Emin Paşa'dan kaynaklandığı, müddeî-i umûmî İrfan Bey ve telgraf müdürü Nâil Efendi'nin de onlara iştirâk ettiği gelen cevaplarla kesinleşmiştir. Vâli Hasan Bey son telgraflarından birinde kendisi aleyhinde faâliyet yürüten kişilerin ahâliyi de tahrik ve igfâl ettiklerini, hükûmeti zora sokacak usulsüz işler yaptıklarını, meselâ Ermeni esnafın dükkânlarını cebren kapatırdıklarını, toplu halde telgrafhâneyi işgâl ettiklerini, yukarıda ismi geçen Şeyh Mehmed'e kendisi aleyhinde alenen bedduâ ettirdiklerini yazmıştır. Dâhiliye Nezâreti'nden Sadâret'e gönderilen 5 Kânûn-ı Evvel 1320/ 18 Aralık 1904 târihli yazıda Beyzâde ve şürekâsının fesâd faaliyetlerine devam etmelerinin vâliliğin ve dolayısıyla hükûmetin ağırlığına hâlel getireceğinin, devlet nâmına iş yapmaları hasebiyle vâliler aleyhine yürütülen hareketlere aslâ izin verilmeyeceğinin altı çizilmiş, bu kişilerin mutlaka uyarılmaları, elebaşlarının başka yerlere sürülmesi için müsâade talep edilmiştir.²⁶ Sadâret

24 COA, BEO. 2383.178655.

25 COA, Dh.Mkt. 879.55,4; DH.Mkt. 879.55,5; DH.Mkt. 879.55,6.

26 "*Bâb-ı Âlî Dâire-i Umûr-ı Dâhiliyye Mektûbî Kalemi*

Aded: 4327

Bihî

de 6 Kânûn-ı Evvel 320/ 19 Aralık 1904 târihli yazısıyla Dâhiliye Nezâreti'nden gereğini yapmasını istemiştir.²⁷ Aynı yazılardan anlaşıldığına göre Hasan Bey bütün çabalarına rağmen şehirde âsâyîş ve huzuru sağlayamayacağını anlayınca Dâhiliye Nezâreti'ne görevinden ayrılmak istediğini defâatle söylemiştir. Nezâret Musul vâlisi Nûri Paşa ile becâyîşini Sadâret'e teklif etmişse de Sadâret "*Ma'mûretü'l-azîzce cereyân etmekde olan ahvâle nazaran vâlî-i müşârünileyhın orada bekâsı mahzûrdan sâlim olmadığı*"nı, Musul'un Ma'mûretü'l-azîz'le benzer hassasiyetler taşıması sebebiyle Hasan Bey'in de orada muvaffak olamayabileceğini belirterek ya Trabzon vâlisiyle becâyîş edilmesini yahut Şûrâ-yı Devlet'in uygun bulacağı başka bir vazifeye getirilmesini istemiştir.²⁸ Netice itibâriyle, Ma'mûretü'l-azîz'i ve İstanbul'u huzursuz eden protestolar ve gönderilen onlarca telgraf Beyzâde'nin yeniden müftü olmasını hemen sağlayamamışsa da onlarla başedemeyen Hasan Bey'in buranın vâliliğini bırakmasına yol açmıştır.²⁹

*Huzûr-ı Âlf-i Hazret-i Sadâret-penâhiye
Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki*

Ma'mûretü'l-azîz'de ahâliden bazı kimselerin el-hâletü hâzihi vâlî aleyhinde ilkâat ve tahrikâta devâm etmekte oldukları anlaşılıp bunun idâre-i umûr-ı Vilâyet'e te'sîrâtı tabî'î olduğu beyânıyla işin dağdağaya düşmesine mahal kalmaksızın ne yolda mu'âmele icrâsı lâzım geleceği hakkında istisfâr-ı mutâla'a-i çâkerîyi mütezammın 29 Teşrîn-i Sâni 320 [12 Aralık 1904] târihli tezkire-i sâmiye-i fehâmet-penâhileri ziver-i dest-i tekrîm oldu. Vâlî-i müşârünileyh aleyhinde müte'addid imzâlar ile ale't-tevâlî gelen şikâyetnâmeler üzerine bi'l-isti'lâm mahallinden alınan cevâbnâmelerde bu hâller müftî-i sâbıkla fırka kumandanı ferîk Emîn Paşa'nın teşvikâtı eseri bulunduğu ve müdde'î-i umûmî İrfân Bey'le Telgraf müdürü Nâil Efendi dahi onlara iştirâk ettikleri izbâr ve bunlardan birkaçının kânûnen veyâ idâreten te'dîbleriyle berâber kumandan paşadan istizhârlarının kat'î ve mûmâileyhimâ Telgraf müdürü ile müdde'î-i umûmî mu'âvininin de bir an evvel o vilâyetden kaldırılması lüzûmu iş'âr edilmiş idi. Şikâyetçilerin ahîren Şûrâ-yı Devlet'e dahi mürâca'at eyledikleri Riyâset-i Celîleden vürûd eden tezkire müfâdından müstebân olmuştur. Vilâyet'in telgrafnâme-i ahîrinde dahi dermeyân kılındığı üzere vâlî aleyhinde bulunanların ahâlîyi tahrik ve igfâl etmeleri ve Ermenilere cebren dükkân kapatdırmaları ve cem'iyetle telgrafhâneye gitmeleri ve Şeyh Mehmed'in kasaba hâricinde cem'iyetle vâlîye alenen beddu'â etmesi gibi harekât ve etvâr-ı gayr-ı marziyyenin temâdîsi idâre-i vilâyete hattâ vak'-ı hükûmete sû-i te'sîr eylemek sûretiyle ehemmiyeti hâiz ve çünkü vülât-ı ızâm emr ü fermân-ı cenâb-ı mülûkâne ile devlet nâmına ifâ-yı vazîfeye ihtimâm edegeldiklerinden ona karşı müfsidâne ve mütemerridâne mu'âmelât vechen mine'l-vücûh gayr-ı câiz ve binâenaleyh mütecâsirlerin gûşmalları medâr-ı ıslâh hâlleri olacağı emr-i bâriz bulunup şu cihet Şûrâ-yı Devletce nazar-ı dikkate alınmak lâzım gelir. Vâlî-i müşârünileyh ise diğer vilâyete kaldırılmasını mükerreren taleb ve ahîren makâm-ı sâmi-i Sadâret-penâhilerine bi't-takdîm tevdi' kılınan telgrafnâmesiyle de te'yîd eylemiş ve Musul vâlisi sa'âdetlü paşa hazretleri de arıza-i vücûdiyyeden nâşî başka bir vilâyet vâliliğine tahvîli için mürâca'atda bulunmuş olduğundan makrûn-ı müsâ'ade-i seniyye-i hazret-i hilâfet-penâhî olduğu hâlde müşârünileyhimânın el-veym almakda buldukları ma'âşlarla bir an evvel icrâ-yı becâyîşleri tesviye-i maslahatı te'mîn edeceği mülâhazasınca ifâ-yı muktezâsı menût-ı emr ü fermân-ı âlf bulunduğu ma'rûzdur. Ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

11 Şevvâl 322 ve 5 Kânûn-ı Evvel 320 [18 Aralık 1904] Nâzır-ı Umûr-ı Dâhiliyye'den [imza]"
(COA, Y.A.Hus. 482.57.2.)

27 COA, Y.A.Hus. 482.57.1.

28 COA, Y.A.Hus. 482.57.1.

29 İshak Sunguroğlu Hasan Bey'in Beyzâde ve taraftarlarının şikâyeti üzerine vazifesinden alındığını söylemektedir (bk. *Harput Yollarında*, II, 116). Ancak yukarıdaki belgeler bu

Hasan Bey'den sonraki vâililer Fehmi ve Nûri Beylerin devrinde de Beyzâde taraftarlarının Fâik Efendi aleyhindeki çalışmaları bitmek bilmemiştir. Sadâret ve Meşîhat vâililerden problemleri çözmelerini istemiş,³⁰ onlar da İstanbul'a çeşitli faaliyet raporları göndermişlerdir. Meselâ Nûri Bey her iki tarafın önde gelenleriyle toplantılar yaptığını, aralarının düzelmesi, ihtilâfların giderilmesi, şehrin huzura kavuşması uğruna çalıştığını ve bu sâyede çekişmelerin son bulduğunu bildirmiştir.³¹ Ancak 1906'nın son aylarında vâilîliğe atanan Hâlid Bey'in şehre gelir gelmez kendini Fâik Efendi'yle ilgili bir yığın dedikodu, ihbâr ve şikâyetin ortasında bulması Nûri Bey'in aslında istenen başarıyı yakalayamadığını göstermektedir.

Hâlid Bey'in Sadâret'e yazdığı 28 Temmuz 1907 târihli şifreli telgrafnâmeden anlaşıldığına göre Beyzâde taraftarları Fâik Efendi hakkında şu iddiâları öne sürmüşlerdir:

- a) Fâik Efendi, Ma'mûretü'l-azîz Meclis-i İdâre Heyeti'nde birlikte vazife aldıkları meşhur tüccar Harputluyan Artin Efendi'nin³² desteği ve Vâli Hasan Bey'i iknâ etmesiyle müftü yapılmıştır. Harputluyan bazı faaliyetlerinden, meselâ Amerika'ya gitmek isteyen Ermeniler'e yasa dışı yollarla yardım ettiğinden dolayı ahâlden bazılarının tepkisini çekmiştir. Müftü tayininde böyle birinin parmağının olması nifâk ve ihtilâfa sebebiyet vermektedir.
- b) Harputluyan Artin işlediği suç yüzünden tutuklanmışsa da adliye müfettişi ve Fâik Efendi'nin yardımıyla tahliye edilmiştir. Bu kanunsuz tahliye halk nezdinde rahatsızlık meydana getirmiştir.
- c) Fâik Efendi, bazı çiftçileri ve çobanları medresesine usulsüzce talebe olarak kaydedip bunların askerlik yapmamalarını sağlamıştır.

adamlarla mücâdele etmekten bıkan Hasan Bey'in Dâhiliye Nezâreti ve Sadâret'e defalarca mürâcaat ederek başka bir yere nakledilmeyi bizzat kendisinin istediğini göstermektedir.

30 bk. COA, BEO. 2877.215756.

31 bk. 10 Eylül 1322/ 23 Eylül 1906 târihli telgrafnâme. COA, Dh.Şfr: 370.00.103; ayrıca bk. COA, Dh.Mkt. 1121.38.1.

32 bk. 1310 *Sene-i Hicriyyesine Mahsûs Sâlnâme-i Ma'mûretü'l-azîz*, Ma'mûretü'l-azîz: Vilâyet Matbaası, ty, s. 102. Harputluyan Artin Efendi birtakım müsbet ve menfi faaliyetleriyle adından söz ettirmiştir. Meselâ 1893 Malatya depreminde depremzedeler için 2.000 kuruş bağışlamış, bu bağış *Tercümân-ı Hakikat* Gazetesinin 27 Nisan 1309/ 9 Mayıs 1893 târihli nüshasında "*Takdîr-i Hamiyyet*" başlığıyla haber yapılmıştır. Çarsancak Beylerinden Arslan ile birlikte Bingöl ve civarındaki bazı Ermenileri tahrik etmeleri ise soruşturma geçirmelerine sebep olmuştur. Ayrıca Arapgir Kaymakamı Osman Fehmi Bey'in bazı Ermenilerce yaralanması ile ilgili Ma'mûretü'l-azîz vâilîliğine yaptığı şikâyet Harputluyan Artin Efendi'nin araya girmesiyle sonuçsuz kalmıştır. (bk. COA, Dh. Mui. 18.2/17.9-10; Naim Ürkmez, "Osmanlı Devleti'nde Bir Toplumsal Dayanışma Örneği: 1893 Malatya Depremi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 43 [Nisan 2016]: 982); Abdülhamit Kırmızı, "Osmanlılık ile Milliyetçilik Arasında Hamidiye Bürokrasisinin Ermeni Memurları", *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler: Erciyes Üniversitesi I. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu [20-22 Nisan 2006- Bildiriler Kitabı]*, (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları: 2007), 1: 72-73.

Hâlid Bey, Harputluyan'la ilgili geçmişte soruşturma yapıldığından onun üzerinde bir daha durmak gerekmediğini, kendisinin vâililiği döneminde Fâik Efendi'nin kötülüklerine denk gelmediğini, ahâli arasındaki ihtilâfı ortadan kaldırmak adına çok gayret sarfettiğini, Fâik Efendi'nin medresesinde yaptığı usulsüzlük her ne kadar kendi döneminden önceyse de yine de onu uyardığını yazmış, fakat şehirde ekseriyete sahip Beyzâde taraftarlarının tepkilerini hükûmete yönelteceklerinden endişe ederek onların sükûnu ve şehrin huzûru için Fâik Efendi'nin azl, "*hoşnudî-i umûmîye mazhar olan*" Beyzâde'nin yeniden tayin edilmesini istemiştir.³³ Bu telgrafa 17 Temmuz 1323/30 Temmuz 1907'de Sadâret tarafından "*Müftî işinin şu sırada karışdırılması yine sızıldıyı ve rahatsızlığı mûcib olacağından ona göre hüsn-i idâre-i maslahat edilmesi lâzım gelir.*" cümlesiyle menfî cevap verilmiştir.³⁴

II. Meşrûtiyet'in ilânından (23 Temmuz 1908) sonra Hâlid Bey vâililik görevinden alınmış, yerine Mirlivâ Mustafa Naîm Paşa vekâleten getirilmiştir. O sıralar Fâik Efendi'yle alâkalı şikâyet telgrafları tekrar gönderilmeye başlanınca Şeyhülislâm Cemâleddin Efendi onu "*i'timâd-ı umûmîye mazhar ola-*

33 "*Bâb-ı Âlî Dâire-i Sadâret-i Uzmâ Şifre Kalemi Bihî*

Ma'mûretü'l-azîz Vilâyetinden Gelen Şifre Telgrafnâme

Müderis Mehmed Sâim ve dokuz refiki imzalarıyla çekilen telgrafın sûretinin bi'l-ahz tahkik-i münderecâtıyla istihsâl olunacak ma'lûmât-ı sahîhanın ve ona müterettib mu'âmenenin usûlen ve serf'an inbâsı cânib-i âlî-i Meşihat-penâhîden 12 Temmuz 323 târihli [25 Temmuz 1907] telgrafla emr u iş'âr buyurulmuş ve mezkûr telgraf sûreti ahz u mütâlâ'a kılınmıştır. Evvel ve âhir arz olduğu üzere Harputluyan Artin Ermenilerin Amerika'ya firârlarını ve avdet edebilenlerin i'ade edilmemelerini teshîl ve geçenlerde Amerika'ya i'ade kılınmak üzere Palu'dan gönderilen on nefer Ermeni'yi Amerika'ya gitmek isteyen Ermenilerle tebdîl edenlerden olduğu tahkikâtle tahakkuk etmiş olup bunun için yeniden tahkikâta lüzûm olmadığı gibi Müftî Fâik Efendi Harputluyan'ın tertîb ve sahâbetiyle vâli-i esbak Hasan Bey tarafından vukû' bulan arz u iş'âr üzerine ta'yîn buyurulduğu ve bundan dolayı ahâlî beyninde tefrika hâsıl olduğu muvâsalat-ı çâkerânemden beri işidilmekte olup fakat müftî-i mûmâileyhin zamân-ı çâkerânemde mâddeten bir sû-ı hareketi görülmemesine mebnî ahâlî beynindeki ihtilâfın izâlesine pek ziyâde ihtimâm edilmiş ve müftî-i mûmâileyhin medresesine birtakım çiftçi ve çobanları kaydederek silk-i celîl-i askeriyyeden kurtarmayı i'tiyâd ettiğine dâir mukaddemâ vukû' bulan mürâca'at ve şikâyet üzerine bu gibi şikâyâta sebep vermemek için kendisine tenbîh ve talebe ve tahkikâtına fesâd karışdırılmasına meydân vermeyecek takayyüdât icrâ kılınarak galebât-ı eskâra mahal bırakılmamış idiyse de merkûm Harputluyan'ın tahliyesi için Adliye müfettişi tarafından masrûf olan himmetden müftî-i mûmâileyhin ve ba'zı taraftarlarının dahi iştirâkini hisseden müftî-i sâbık taraftarlarının kesreti ve Müftî Fâik Efendi'nin zâten ekalliyette olan taraftarlarından birtakımının da Harputluyan Artin'in tahliyesinden ve Adliye müfettişinin bu bâbdaki seyyiâtını setr için esâsen ahâlînin hoşnudisini celb eden icrâat-ı Hukûmet aleyhinde ikâ'-ı fesâda çalışmasından müteneffir olarak müftî-i sâbık tarafına mûmâyeleti müftînin azliyle müftî-i sâbıkın ta'yîni için bir fikr-i cedid uyandırmış ve Alay Beyinin gerçi zamân-ı çâkerânemde sû-ı hareketi sâbit olamazsa da mukaddemâ cem'iyet-i mürtekebîne dâhil olup Müftî Fâik Efendi ile Harputluyan'a taraftar idüğü cümle-i istitlâ'atdan bulunmuş olduğu ve ahâlî beynine ilk-ı ihtilâf eden şu müftîlik mes'elesinin bu sırada tasmîmi münâsib ve ona ve biz ve hoşnudî-i umûmîye mazhar olan müftî-i sâbıkın i'âdesi Müftî Fâik Efendi taraftarlığını bütün bütün sâlib ve ahâlînin ihtilâfdan kurtarılarak müfsidlerin de âsâyîşe ta'allukundan korkulan makâsîdinin esâsından men'ini müstevcib olacağını arz ile rehîn-i tensîb-i âlî-i hazret-i Sadâret-penâhîleri buyurulduğu takdîrde makâm-ı âlî-i Meşihat-penâhî'ye tebliğine müsâ'ade-i celîle cenâb-ı Sadâret-penâhîlerinin şâyân buyurulması istihâm olunur. Fermân. 15 Temmuz 323 [28 Temmuz 1907] Vâli Hâlid" (COA, BEO. 3113.233410/2)

34 COA, BEO. 3113.233410/1.

madîği" karînesiyle 1908 Ağustosunda azletmiş, 7 Eylül 1908 târihli yazısında da mahallî ulemâdan münâsibinin tarafsız bir seçimle müftü olabileceğini Dâhiliye Nezâreti'ne, Nezâret de Mustafa Naîm Paşa'ya bildirmiştir.³⁵

Fâik Efendi'nin müftülükteki son günlerinde (22 Temmuz 1324/ 4 Ağustos 1908) Sadâret'e yazdığı telgraf vâsıtasıyla Dersim Kürtlerine karşı hükûmetin yanında mücâdele etmelerine rağmen dört yıldır tutuklu bulduklarını söylediği Çarsacak Beyleri Osman, Arslan Şerif, Ahmed Ziya, Yümnî ve Ahmed Bekir'in affedilmelerini istemesi dikkat çekicidir.³⁶ Bu telgraf onun görevi müddetince sırtını dayadığı ve ortaklaşa iş gördüğü bölgenin bazı nüfûz erbâbına giderayak nasıl tavassut ettiğini göstermektedir. Halbuki adı geçen beyler hükûmetleri sürekli uğraştırmışlardır. Bunların çocukları Şeyh Said hâdisesinin patlak verdiği dönemde de (1925) Kürt isyanlarıyla ilişkilendirilecek ve Şark İstiklâl Mahkemesi'nde yargılanacak, bazıları ceza alıp sürgün edilecektir.³⁷

Fâik Efendi görevi bırakma hususunda ağır davranınca Sadâret'e şikâyet edilmiştir. Meselâ ahâlden İsmail ve arkadaşı 16 Ağustos 1324/ 29 Ağustos 1908 târihli telgraflarında vâli vekîli Naîm Paşa'nın ve müftülüğü hâlâ sürdüren Fâik Efendi'nin "*istibdâd taraftarı buldukları*"nı, memleketteki bazı rüşvetçilere destek çıkararak insanları galeyâna getirdiklerini, ikisinin de hemen görevden alınmaması hâlinde mebus seçiminin yapılamayacağını, âsâyîşin elden gideceğini yazmışlardır.³⁸ Dâhiliye Nezâreti de vilâyete gönderdiği 20 Ağustos 1324/ 2 Eylül 1908 târihli yazıyla Mustafa Naîm Paşa'yı -kendisiyle alâkalı kısımdan bahsetmeyerek- mezkûr telgraftan haberdâr etmiş, "*istibdâtkârâne mu'âmelât*"a sâhip müftü efendinin soruşturulma-

35 "*Bâb-ı Fetvâ Dâire-i Meşihat-i İslâmiyye Mektûbî Kalemi*

Aded: 28

Hüve

Dâhiliyye Nezâret-i Behiyyesine

Atûfetlü Efendim Hazretleri

3 Şa'bân 1326 [30 Ağustos 1908] târihli ve otuz adedli tezkire-i atûfleri cevâbidir. Ma'mûretü'l-azîz Vilâyeti merkez müftîsi fazîletlü Mehmed Fâik Efendi hakkındaki şikâyâtın tevâlî etmesine ve merkez-i vilâyet niyâbet-i şer'iyyesinden ahîren sebk eden isti'lâma alınan cevâbda mûmâileyh hakkında i'timâd-ı umûmî olmadığı ve binâenaleyh bekâsı mahzûrdan gayr-ı sâlim idüğü bildirilmesine binâen zikr olunan müftülüğe bî-tarafâne intihâb icrâsıyla ulemâ-yı mahalliyeden münâsibinin bâ-mazbata inhâ olunması bu kere Vilâyet-i müşârünileyhâya tavsiye ve iş'âr ve melfûf-ı mezkûr matviyyen sû-yı vâlâlarına tisyâr kılındığının beyânıyla tezkire-i hulûsverî terkîm olundu. Fî 11 Şabân 1326 ve fî 25 Ağustos 1324/ [7 Eylül 1908]

Şeyhülislâm Mehmed Cemâleddin" (COA, Dh.Mkt. 1287.52.3) Nezâret'in vâliliğe yazdığı yazı için bk. Dh.Mkt. 1287.52.4.

36 COA, Dh.Tmık.M. 274.2.

37 bk. Şark İstiklâl Mahkemesi Arşivi, belge nr. IM_T12_K086_D807-2_G043_0048, IM_T12_K086_D807-2_G043_0049, IM_T12_K086_D807-2_G043_0050.

38 COA, Dh.Mkt. 1293.25.2.

sını istemiştir.³⁹ Yukarıda adı geçen Tefvikiye Dergâhı postnişini bazı arkadaşlarıyla müştereken yazdığı 29 Teşrîn-i Evvel 1324/ 5 Kasım 1908 târihli telgrafta hükûmetin haklarında şikâyet bulunan ve aleyhte faaliyet gösteren memurların vazifelerine son verdiği hâlde müftülüğü boyunca milletin arasına fitne sokan, vilâyet işlerini alt üst eden, ordunun işlerine bile karışan, Meşrûtiyet'in ilânı sırasında “*seyyiât-ı ahvâli ma'lûm*” kişiler arasında göze batan, yıllardır ahâlî ve askerî erkân tarafından şikâyet edilmesine rağmen hakkında işlem başlatılmayan, vâli vekîlinin vazifeyi bırakması yönündeki uyarılarına da kulak tıkayan Fâik Efendi'nin bu makamda artık kalamayacağı belirtilmiş, işten derhal el çektilmediği takdirde doğacak zararların telâfi edilemeyeceğini vurgulayarak hükûmete âdeta gözdağı vermiştir.⁴⁰

Bezzâde Mehmed Nûri Efendi'nin İkinci Devre Müftülüğü (1908-1910)

Peş peşe gönderilen şikâyetnâmeler neticesinde Fâik Efendi azledilmiş, eski müftü Bezzâde Mehmed Nûri yeniden vekâleten müftülüğe atanmıştır. Bu zaman zarfında Fâik Efendi de selefi gibi boş durmamış, müftülük yaptığı yıllar boyunca vazifesini dürüst ve şerfate muvâfık bir şekilde yürüttüğünü, iftirâya ve haksızlığa uğradığını, Bezzâde'nin müftü olabilmek amacıyla çeşitli tuzaklar kurduğunu, taraftarlarına kendisi aleyhinde yazılar yazdırıldığını beyân eden telgraflar çekmiştir.⁴¹ Bezzâde ise müftülüğe vekâlet ederken Kasım-Aralık

39 bk. COA, Dh.Mkt. 1293.25.1; Dh.Mkt. 1293.25.3.

40 “*Tegrafnâme*

Târih: 29 Teşrîn-i Evvel 324 [5 Kasım 1908]

Dâhiliye Nezâret-i Celîlesine

Vâli-i esbak Hasan Bey'in seyiyâtını tervic etmek gibi harekât-ı hâinânesiyle bi'l-intihâb Vilâyet müftülüğünü kazanan Fâik Efendi'nin şimdiki kadar umûr-ı Vilâyet'i alt üst etmekden ve sekene-i Vilâyet arasına fesâd bırakmaktan hukûk-ı mukaddese-i askeriyeye tecâvüzden hâlî kalmadığı hâlde ahâlî ve cihet-i askeriyeden şikâyetler eksik olamamış ve i'lân-ı hürriyette seyiyât-ı ahvâli ma'lûm olanlar sırasında hey'et-i Vilâyet'in inzimâm-ı re'yiyle adem-i devâmı vâli-i vekâletden tenebbüh edilmiş iken milletin efkâr-ı umûmiyyesi hilâfına olarak hâlâ me'mûriyetine devâm etdirilmektedir. Müftiler intihâb-ı millet ile ta'yin olunur. Ahvâl-i sâbika ve hâzırası makâm-ı iftânın kudsîyetiyle mütenâsib olamayan mûmâileyhin devâm-ı me'mûriyetinden tevellüd edecek mazarrâtın telâfisi kâbil olamaz. Bu devr-i adâletde de ittihâd-ı efkâra bedel vilâyetimizce birtakım ihtilâfâta sebebiyet veren bir zât yine sahâbet ediliyor ise hukûk-ı millet pâymâl edilmiş olur. Makâm-ı iftânın ehline tevdi için intihâb açılması adâlet intizâr etmekteyiz.

Müderriş Ahmed Müderriş Mehmed Tefvikiye Dergâhı Postnişini” (COA, Dh.Mkt. 2657.34.1.1; Dh.Mkt. 2657.34.2)

* Belgede iki defa geçen bu terkîb “makâm-ı iftâne” şeklinde yazılmıştır.

41 Dâhiliye Nezâreti'nin bunlardan birini gereği için Vilâyet'e yolladığını şu yazıdan anlamaktayız:

“Dâhiliye Mektûbî Kalemi

Tesvîd Târihi: 16 Teşrîn-i Sâni 324/ [29 Kasım 1908]

Târih-i Tebyizi: 13 Zi'lka'de 326/ 24 Teşrîn-i Sâni 324/ [7 Aralık 1908]

Ma'mûretü'l-aziz Vilâyet-i Behiyyesine

1 Teşrîn-i Sâni 324 [14 Kasım 1908] târihli tahrîrâta zeyldir. Kendisi hizmet-i iftâyı beş se-neden beri affâne ve müteşerri'âne hüsn-i ifâ etmekde olduğu hâlde tebeyyün eden sû-i ahvâline binâen azl edilen selefi “Mehmed Nûri Efendi'nin yine müftülüğü istihsâl etmek emeliyle aleyhinde tertîb-i şikâyât etmekde olduğundan” bahis ile iktizâ-yı ma'deletin ifâsı istid'âsına dâir Harput müftisi Mehmed Fâik Efendi tarafından verilen arz-ı hâl leffen irsâl

1908 seçimlerine katılarak İttihad ve Terakki Cemiyeti mebusu olmuştur. Kanun-ı Esâsî'nin 74. maddesine binâen iki vazifeden sadece birini yürütebileceği kendisine bildirilince mebusluk seçiminin müftülük seçimini de kapsadığını, nitekim Meclis-i Mebusân'da müftülükle mebusluğu bir arada yürütenlerin bulunduğunu söyleyerek İstanbul'a gelmiştir.⁴² Bu durum müftüsünü şehirde, kendi aralarında görmek isteyen ahâlinin şiddetli tepkisine sebep olmuş, meseleden hükûmet sorumlu tutulmuştur. Arşiv belgelerine baktığımızda vâli vekîli Mustafa Naîm Paşa ile 7 Ekim 1908'de asâleten vâliliğe atanan Nusret Bey'in Dâhiliye Nezâreti ve Meşihat'e problemin derhal çözüme kavuşturulması istihâmıyla telgraflar gönderdiğini görmekteyiz. Hattâ Nusret Bey 5 Şubat 1324/ 18 Şubat 1909 târihli uzun telgrafında devletin Ma'mûretü'l-azîz'de kontrolü elinden kaçırdığını sitemkâr bir üslupla anlatmakta, sözünün burada geçmediğini, haysiyetini korumak için görevden affını istediğini yazmaktadır. Nusret Bey'in telgrafında bahsettiği hususlar şunlardır:

- a) Osmanlı'nın muhtelif yerlerinde zuhûr eden nifâk buralarda daha yaygındır. Hele Meşrûtiyet'in ilânından sonra şehirdeki zorba takımı eski nüfûz ve tahakkümlerini kaybetmemek uğruna her türlü fenâliğe başvurmaktan çekinmemektedir.
- b) Bu zorba gürûhu devletin polis ve jandarmasını da "*nüfûz ve tehdidleri altında kullanıp*" hükûmetin icraatlarını geçersiz hâle getirmektedir.
- c) Sürüncemede bırakılmasından ötürü nice zamandır şehirde büyük ihtilâf ve münâkaşalara yol açan müftü meselesinin halledilmesi gâyesiyile üst makamlara defaatle yazı yazılmasına rağmen hâlâ müsbet netice alınabilmiş değildir.
- d) Devleti ve güvenliği ilgilendiren istisnâsız bütün konularda korkunç bir perişanlık göze çarpmaktadır. Memurları şikâyet etmek ve onlara iftirâlar atmak "*vak'a-i âdiye*" hâline gelmiştir.
- e) Ahâli birbirine galebe çalmak kasdıyla devletin imkânlarını usulsüzce kullanan gruplar elinde bölük pörçük olmuştur.
- f) Vâlinin bütün hareket ve takdiri her önüne gelen tarafından fütursuzca sorgulanmaktadır.
- g) Vâliyi korumakla vazifeli polisler bile işleri yaptırılmamaktadır.
- h) Hükûmet aleyhinde yazılmış bazı evrak insanlara el altından dağıtılarak kafalar karıştırılmaktadır.

kılındı. Münderecâtına ve Vilâyet-i behiyyelerince olan ma'lûmâta nazaran iktizâsının ifâsı husûsuna himmet buyurulması bâbında." (COA, Dh.Mkt. 2676.65.1) Tırnak içerisinde yazdığımız kısmın tebyîz edilmemiş hâli şöyledir: "... Mehmed Nûri Efendi'nin yine mevki'ine avdet etmek emeliyle her dürlü vesâite mürâcâat etmekde ve hattâ vilâyet ahâlisinden ve tarafdarlarından ba'zı kesâna kendi hakkında şikâyetnâmeler verdirmekde olduğundan..."

42 Bu konuda devrin Dâhiliye Nâzırı Talat Bey'e gönderdiği 19 Teşrîn-i Evvel 1325/ 1 Kasım 1909 târihli telgraf için bk. COA, Dh.Mui. 21.3.8.1-2-3, 6.

j) Bütün olumsuzluklara rağmen kendisi “kimseyi gücendirmeksizin büyük bir sabır ve tahammül ile tadrîcî bir sûretle işe sarıl” makla berâber hükûmetin vâzilere kuvvetli yetkiler tanımaması yüzünden şehirde arzulanığı idâreyi sergileyememektedir. Hal böyle devam ettikçe memleket tehlikelerden kurtulamayacaktır.⁴³

Nusret Bey Bâb-ı Âlî'ye gönderdiği 1 Mart 1325/ 14 Mart 1909 târihli telgrafında kin ve ihtilâf gibi iki şiddetli duygunun tesiri ile Ma'mûretü'l-azîz'in bütün sükûnunu temelinden sarsan müftülük meselesinin milleti nasıl uğraştırdığını buranın mebuslarının da geçmişte burada vâlilik yapmış kişilerin de bildiğini, “Herhangi bir ihtilâfın esâsı tedkîk edilse altından müftülük meselesi”nin çıktığını, bunun hâlâ sonuca bağlanamamasının vâliliği ve hükûmeti bütünüyle müşkil duruma soktuğunu yazmıştır. Tek tek târihlerini vererek daha evvel Meşihat'e konuyla ilgili yolladığı telgraflardan da bahsetmiş, bunlara hiç cevap alamadığını belirtmiş, şehirdeki umûmî fitnenin daha da büyümemesi için Sadâret'in ne yapacaksa vakit geçirmeden yapmasını tekrar istihâm etmiştir.⁴⁴

43 bk. COA, Dh.Mkt. 1304.14.1-2.

44 “Bâb-ı Âlî Dâire-i Umûr-ı Dâhiliye Mektûbî Kalemî

Aded: 1

Bihî

Ma'mûretü'l-azîz Vilâyetinden Vârid Olan Şifre Hallidir

Garaz ve ihtilâf gibi lâ-yezâl iki hiss-i şedîdin te'sîr-i azîmi ile memleketin bünyân-ı sükûn ve ittihâdını senelerce esâsından sarsan müftülük mes'elesinin buradaki ehemmiyet-i fevkal'âdesi Vilâyet'in oradaki meb'ûsânıyla burada me'mûriyet vermiş olan vülâtın kâffesi nezdinde münker değildir. Herhangi bir ihtilâfın esâsı tedkîk edilse altından müftülük mes'elesi çıkıyor. Vilâyet bu mes'eleden dolayı müşkilât içinde kalmıştır. Bu bâbda makâm-ı âlî-i Meşihat-penâhî'ye takdîm edilen 169 numero 8 Kânûn-ı Evvel 324 [21 Aralık 1908] târihli arıza-i bendegânem 12 Kânûn-ı Sâni [25 Ocak 1909] ve 11 ve 15 Şubat 324 [24 ve 28 Şubat 1909] târihli telgraflar te'kid ve işin netîceye isâli esbâbının istikmâli buyurulmuş 9 Şubat 324 [22 Şubat 1909] târihli telgrafla onu müte'âkib takdîm kılınan telgraflarda arz u istihâm edilmiş olduğu hâlde henüz bir cevâb alınmamıştır. Bu memleketde nifâk ve şikâk-ı umûmiye bâ'is bulunan müftülük mes'elesi halkı ve dolayısıyla hükûmeti bu kadar işgâl etmektedir ki iş arzım gibi netîce bulmaz ise buradan ihtilâfın izâlesine kat'iyen imkân bulunamayacağından makâm-ı âlî-i müşârünileyhce artık her ne cevâb verilecek ise nihâyet üç güne kadar verilmesi esbâbının istikmâline müsâ'ade buyurulmasını tekrâr ehemmiyetle arz u istid'â eylerim. Fermân. 1 Mart 325 [14 Mart 1909] Vürûdu 3 [Mart 325]

Vâli Nusret” (COA, Dh.Mkt. 1304.14.11; Dh.Şfr. 411-2.22.6.2018 03.47.43)

Nusret Bey'in Bâb-ı Âlî'ye ve Meşihat'e neredeyse her hafta gönderdiği telgraflardan biri de şu şekildedir:

“Bâb-ı Âlî Dâire-i Umûr-ı Dâhiliyye

Mektûbî Kalemî

Bihî

Ma'mûretü'l-azîz Vilâyetinden Alınan Şifre

-Müsta'celdir-

Nice senelerden beri sürmekte ve gitdikçe nifâkın istidâdına ve hükûmetin aleyhinde şikâyât ve müşkilâtın devâmına sebebiyet vermekte olan müftî mes'elesine nihâyet verilmek üzere Bâb-ı Âlî'ye ve makâm-ı Meşihat-penâhî'ye vukû bulan bunca ma'rûzât-ı bendegânemin emr-i cevâbîsi zuhûr edemediğinden ve müşkilât bir kat daha tezâyüd ettiğinden iki güne kadar cevâb vereceğimi bu işi ta'kîb edenlere karşı ta'ahhüd ettiğimden bu iki gün zarfın-

Vâli Bey meselenin yeni ihtilâflara mahal verilmeyecek biçimde neticelenmesini ısrarla istemesine rağmen Meşihat geçmişte türlü usulsüzlüklere bulaşması sebebiyle azlettiği Beyzâde'den mebusken bile vazgeçmemiştir. Şeyhülislâm Mehmed Ziyâeddin Efendi, Dâhiliye Nezâreti'ne gönderdiği 3 ve 10 Mart 1909 târihli yazılarda Nezâretin 23 Şubat 1909 târihli tezkiresini özetlemiş ve kendi kanaatini ilâve etmiştir. Yazılardan anlaşıldığına göre Fâik Efendi'yle bağlantılı şikâyetlerin araştırılması sonucu mevzubahis iddiâların doğruluğu ispatlanamamıştır. Bu durumda müftülüğe başkasının atanması halk arasında devam eden çekişmeyi arttıracaktır; ama Fâik Efendi netice itibariyle azledildiğinden Ma'mûretü'l-azîz'de "*teveccüh-i umûmiye mazhar*" olduğu anlaşılan mebus Beyzâde'nin müftülüğe asâleten atanmasında mahzur yoktur. İki vazifeyi aynı anda yürütemeyeceğine göre bunlardan hangisini seçeceği Meclis-i Mebusân Riyâseti'nden gelen yazı gereği kendisine sorulacak, tercihi Riyâset'e bildirilecek, oradan gelecek nihâî cevaba göre de "*îcâb-ı maslahatın icrâsı*" kararlaştırılacaktır.⁴⁵

Beyzâde'nin Kardeşi Bahâeddin Efendi'nin Müftülüğü (1910-1912)

Ma'mûretü'l-azîz'den İstanbul'a, İstanbul'dan Ma'mûretü'l-azîz'e gönderilen evrak incelendiğinde devlet yetkililerinin şehri idâre etmekte zorlandıkları görülmektedir. Herkes birbiri aleyhinde çalışmakta, birbirini şikâyet etmekte; müftüler siyâsî hüviyetleriyle faaliyet göstermekte, azil-terfi işlerinde ve mahkeme mevzularında belirleyici roller üstlenmektedir. Meselâ Dâhiliye Mektûbî Kalemî'nden vilâyete gönderilen 21 Mayıs 1325/ 3 Haziran 1909 târihli yazıda Vâli Nusret Bey'in sâbık Müftü Fâik Efendi'yle adlî meselelere karıştıklarına, özellikle tutuklama ve tahliye kararlarına müdâhele ettiklerine, oradaki memurların görevlerini yapmalarını engellediklerine, adâlet talebiyle Adliye'ye başvurularını dâvâlarından vazgeçmeye zorladıklarına ve gelen şikâyetleri geçıştirdiklerine dâir Bâb-ı Âlî'ye telgrafların geldiği bildirilerek vâliden izâhat istenmiştir.⁴⁶ Nusret Bey gerekli savunmayı yapamamış olmalı ki kısa süre sonra görevden alınmış, yerine 20 Temmuz 1325/ 2 Ağustos 1909'da Mehmed Ali Aynî Bey atanmıştır. Özetini verdiğimiz yazı müftülükten azledilmesine rağmen Fâik Efendi'nin ahâlinin tepkisini çeken faaliyetlerden bir türlü uzak durmadığını göstermesi bakımından da önemlidir. Diğer taraftan müftülüğe vekâlet eden Beyzâde'nin mebus seçildikten sonra iki vazîfeyi de birlikte sürdürme hususundaki ısrârı işi içinden çıkılmaz hâle getirmiştir. Sadâret'le

da şu mes'elenin halliyle netîce-i kat'iyyesinin emr ü izbârı büyük bir ehemmiyetle tekrâr istihâm olunur. Fermân. 23 Şubat 324 [8 Mart 1909]" (COA, Dh.Mkt. 2760.86/2. Konuyla ilgili Meşihat'e gönderdiği telgraf aynı yer 86/1'de; şehirde hiç kimseye söz geçiremediğini tekrarlayarak veryansın ettiği başka bir yazısı ise COA, Dh.Mkt. 1304.14.4'tedir.)

45 COA, Dh.Mkt. 1304.14.9; Dh.Mkt. 1304.14.10.

46 COA, Dh.Mkt. 2829.51/1.

Meşihat arasındaki yazışmalar⁴⁷ ve vilâyette bitmek bilmeyen kargaşa neticesinde Beyzâde nihayet pes ederek önce mebusluktan ayrıldığını, müftülüğü tercih ettiğini yetkililere bildirmiş, asâleten tâyiniyle ilgili kararın gönderilmesini (iş'âr ve inhâ) talep etmiştir. Fakat henüz yazışmalar tamamlanmamışken Meclis Başkanlığının da çağrısıyla bir daha fikir değiştirerek oraya devam kararı almış, müftülüğü Ocak 1910'un ilk günlerinde kardeşi Bahâeddin Efendi'ye bırakıp oturumlara katılmak üzere İstanbul'a gelmiştir.⁴⁸ Onun bu başına buyruk tavırları muârizlarının rahatsızlığını daha da arttırmış, müftülüğe kardeşinin vekâlet etmesinin kanunî olmadığına, şehirde kalacak bir âlimin bu makama getirilmesinin lüzûmuna dâir itirâz ve ihbâr dilekçeleri yetkililere gönderilmiştir. Bunlar arasında "Mahmud Hamdi" mührüyle "Kulüp nâmına" Meşihat'e gönderilen bir ihbâr mektubu ve başlatılan tahkikatla alakalı Meşihat, Dâhiliye Nezâreti ve Ma'mûretü'l-azîz Vâliliği arasında yapılan yazışmalar dikkat çekicidir. 22 Kânûn-ı Evvel 1325/ 4 Ocak 1910 târihli bu ihbârname-de konu özetlenmiş; Beyzâde'nin, bakkallık yapan "son derecede câhil" kardeşi Bahâeddin Efendi'nin müftülük işini Meşihat'e kabul ettirmesini Mehmed Ali Aynî Bey'den istediği, karşılığında da Aynî'ye vekâleten yürüttüğü vâliliğe asâleten atanmasına dâir çalışacağı sözünü verdiği iddiâ edilmiştir. Muhibre göre onun bu menfaatperest ve müsteb'idâne tavırlarına meydan verilmemesi, "münhal ve mu'attal kalmış olan vilâyet müftülüğü için" âcilen seçime gidilmesi, seçim neticesinde de mahallî ulemâdan "mehâsin-i ahlâk", "fazîlet-i kâmile" ve "liyâkat-ı sahîha" ashâbından bir zâtın vazifeye süratle atanması gerekmektedir. Aksi takdirde halk arasında zaten ayyuka çıkan huzursuzluğun yerini büyük çatışma ve kargaşalar alacaktır.⁴⁹

47 Meselâ bk. COA, Dh.Mui. 21.3.8.4-5.

48 İshak Sunguroğlu, Mehmed Fâik Efendi II. Meşrutiyet'in ilânı esnâsında azledilince müftülüğün Beyzâde Nûri Efendi'ye teklif edildiğini ancak onun bu vazifeyi kabul etmeyip mebusluğu tercih ettiğini yazmaktaysa da (bk. Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, 2: 116) Osmanlı Arşivi'nde bulunan 12 Safer 1328/ 23 Şubat 1910 târihli dosyadaki belgeler durumun yukarıda bizim anlattığımız gibi olduğunu ortaya koymaktadır (ayrıca bk. Dh.Mkt. 1304.14; Dh.Mui. 21-3.8; Dâire-i Meşihat'ten Dâhiliye Nezâreti'ne gönderilen 20 Şevvâl 1327/ 22 Teşrîn-i Evvel 1325/ 4 Kasım 1909 târihli belge; Beyzâde'nin "Dâhiliye Nâzırı Tal'at Beyefendi Hazretleri'ne" hitâben yazdığı 19 Teşrîn-i Evvel 1325/ 1 Kasım 1909 târihli telgraf metni).

49 "Bihî

*Hâk-i pâ-yı âlî-i cenâb-ı Meşihat-penâhî'ye
Ma'rûz-ı bendeleridir*

Meb'ûsluk ile diğer me'mûriyet ictimâ' edemeyeceği Kânûn-ı Esâsî maddesi mahsûsası sarâhatinden olup ahîren Meclis-i Millî kararıyla dahi te'kid ettiğinden vilâyetimiz meb'ûslarından Mehmed Efendi ma'lûm-ı 'âlî-i semûhîleri olduğu üzere bi'z-zarûre meb'ûsluk a'zâlığından isti'fâ ve tercihen Ma'mûretü'l-azîz vilâyeti müftülüğünü kabul etmiş iken Meclis-i Meb'ûsân'ın bu ikinci senedeki ictimâ'ında yine eski intihâbına binâen tekrâr meb'ûsluk a'zâlığını ihtiyâr ederek vilâyet müftülüğünü zâhiren terk etmiş ve ma'a hâzâ mezkûr müftülük vazifesini diğer bir zât ihrâz etmemiş ve en doğrusu her iki me'mûriyetin de hakikatde yine kendisinde birleşmesi için son derecede câhil ve bakkâl esnâfından olan birâderi Bahâ Efendi'yi vilâyet müftülüğine vekil edip makâm-ı Meşihat-ı 'Alîyye'nin tensîb ü tasdikine de

Devrin Şeyhülislâmı Çelebizâde Hüseyin Hüsnü Efendi 17 Kânûn-ı Sâni 1325/ 30 Ocak 1910 târihli yazıyla Dâhiliye Nezâreti'ni hem yukarıdaki yazıdan haberdâr ederek gerekli tahkikatın yapılmasını istemiş, hem de Beyzâde'nin Meclis-i Mebusân Riyâseti'nin dâveti ve “*ahvâl-i siyâsiyye icâbınca vilâyetçe de hissolanun lüzûm üzerine*” müftülükten vazgeçip mebusluğu tercih etmesiyle boşalan makama müftülük seçimine değin kardeşi Bahâeddin Efendi'nin 27 Kânûn-ı Evvel 1325/ 9 Ocak 1910 târihinden itibâren vekâleten atandığını hatırlatmıştır.⁵⁰

Mehmed Ali Aynî Meşihat'ın ve Dâhiliye Nezâreti'nin kendisinden konuyu etraflıca araştırmasını istemesine binâen iki kurumu da bilgilendirmiştir. Meşihat'e gönderdiği 10 Şubat 1325/ 23 Şubat 1910 târihli yazıda yıllardır Bâb-ı Âlî'yi meşgul eden malum meseleyi çözmek maksadıyla seçimler yapılabileceği kadar Bahâeddin Efendi'nin vekâleten müftülükte kalmasının ihtilâfi gidereceğini kendisinin daha evvel söylediğini, Meşihat'ın de bunu onayladığını vurguladıktan sonra konuyu ihbârnameye getirmiş, mezkûr yazının tek

makrûn olmak üzere keyfiyeti vâli vekâletinde bulunan Mehmed Ali Aynî Beg tarafından hâk-i pâ-yı semûhilerine arz ve ifâ-yı muktezâsını istirhâm ederek vâli vekîlinin tasdik-i asâletine sa'y eylesini de mezkûr ümniyye ve ârzusunun husûl-pezîr olmasına ta'lîkan va'd ederek der'uhde eylemiştir. Binâenaleyh kânûn ve karâr-ı millînin sarâhaten hilâfında olmakla berâber ulemâ-yı mahalliyeden fazîlet-i zâtîyye ve mehâsin-i ahlâk ashâbından olan zevâtın hukûkuyla berâber Şer'at-i mutahhara-i Muhammediyye'yi alenen izâ'a ve imhâ eden şu tedbîr-i müsteb'idâne ve menfa'at-perestâneye meydân verilmemesi ve şu sûretle münhal ve mu'attal kalmış olan vilâyet müftülüğü için usûl-ı vech ile intihâb açılması hakkındaki emrin tesrî'ine ve idâre-i meşrû'a-i Meşrûtiyyet'in muktezâsı üzere bi-hakkın fazîlet-i kâmile ve liyâkat-i sahîha ashâbından bir zâtın inâyeten ta'yîn buyurulmasına müsâ'ade ile ahâlî beyninde ihtilâf ve ihtilâl-i azîmin zuhûruna sebep-i müstakil olacağı tabîi bulunan husûs-ı mezkûrun netîce-i marziyyeye iktirâmı hakkında lutfu âtîfet-i cenâb-ı Meşihat-penâhîlerini intizâr ve istirhâm eyleriz. Ol bâbda ve her hâlde emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir.

22 Kânûn-ı evvel 1325/ [4 Ocak 1910] Kulüp nâmına Mahmûd Hamdî (mühür)” (COA, Dh. Mui. 21-3.8.10)

50 “Bâb-ı Fetvâ Dâire-i Meşihat-i İslâmiyye Tahrîrât Kalemi

Aded: 116

Hüve

Dâhiliye Nezâret-i Celîlesine

Devletlü Efendim Hazretleri

20 Şevvâl 1327 [4 Kasım 1909] târihli ve yetmiş altı adedli tezkireye zeyldir.

Ma'mûretü'l-azîz müftîsi fazîletlü Mehmed Nûri Efendi'nin Meclis-i Meb'ûsân Riyâset-i Celîlesi'nden vâki' olan da'vet ve ahvâl-i siyâsiyye icâbınca Vilâyetçe de hissolanun lüzûm üzerine tekrâr meb'ûsluğu kabûl ve Dersa'âdet'e azîmet eylemiş olduğundan bahisle müftî vekâletine mûmâileyhin birâderi Hacı Bahâeddin Efendi'nin ta'yînine dâir Ma'mûretü'l-azîz Vilâyeti'nden vârid olan tahrîrâta cevâben mezkûr müftülüğe ulemâ-yı mahalliyeden münâsibinin ta'yîni zımında usûlen intihâbât icrâsıyla netîceyi hâvî evrâk-ı intihâbiyye ve mazbatanın irsâli ve netîce-i intihâba değin mûmâileyh Bahâeddin Efendi'nin müftî vekâletine ta'yînini 27 Kânûn-ı Evvel 1325 [9 Ocak 1910] târihli telgrafnâme ile iş'âr edilmiş ve ol bâbda bazı ifâdâtı ve Mahmûd Hamdî mührünü hâvî verilen varaka leffen savb-ı âlilerine tisyâr kılınmış olmağla meâlîne nazaran tahkîkât-ı mukteziyye icrâsıyla netîcesinin ibnâ ve melfûfun i'ade buyurulması siyâkında tezkire-i senâverî terkîm kılını efendim. Fî 18 Muharrem 1328 ve fî 17 Kânûn-ı Sâni 1325 [30 Ocak 1910] Şeyhülislâm Hüseyin Hüsnü” (COA, Dh. Mui. 21-3.8.11)

imzâ ile gönderilmesini şikâyetlerin azalmasına ve yapılan tercihin isâbetine bağlamıştır. Aynî, yazısının devamında altı aydan fazla bir süredir Ma'mûretü'l-azîz'de bulunmasına, buranın eşrâf u ayânını tek tek tanımasına rağmen muhbir Mahmud Hamdi'yi ne kendisinin ne de şehir halkının bildiğini ileri sürmüş, yalnız Meclis İdâre azâsından birinin bu şahsın “*ara sıra İstînâf Mahkemesi Kalemi'ne devâm eden ve bazen avukatlığa yeltenen pek ehemmiyetsiz bir kimse olduğunu*” haber verdiğini belirtmiştir. Aynî Bey'e göre bu kişiye mevzubahis telgrafi çektiren kuvvetle muhtemel “*müftülük arzûsunu besleyen Mahkeme-i İstînâf a'zâsından Kemâleddin Efendi*”dir. Vâkıa, Kemâleddin Efendi'nin “*ilm ü kifâyetine diyecek yoksa da*” Mekteb-i Rüşdiye-i Askeriyye muallimliği yapması ve bol gelirli bazı vakıfların mütevelliliğini yürütmesi hasebiyle maîseti çok iyidir; bu sebeple onun müftülük hevesine düşmesine başta ağabeyi müderris Mehmed Said Efendi olmak üzere pek çok kimse şiddetle karşı çıkmaktadır. Netice itibâriyle, şimdilik Bahâeddin Efendi'nin vekâleti sürdürmesi şikâyetleri en aza indirecektir.⁵¹ Aynî Bey Dâhiliye Nezâreti'ne gönderdiği aynı târihli yazıda da “Mahmud Hamdi”nin ve bahsettiği

51 Söz konusu belgenin tamamı şöyledir:

“Ma'mûretü'l-azîz Vilâyeti Mektûbî Kalemi

Aded: 550

Bihî

Makâm-ı Âlî-i Meşihat-penâhî'ye Cevâben Yazılan Arıza Sûretidir

Merkez-i vilâyet müftülüğü hakkında Mahmûd Hamdî imzâsıyla huzûr-ı âlî-i Meşihat-penâhîlerine Ma'mûretü'l-azîz merkezinden çekilip berâ-yı mütâla'a 19 Muharrem 328 târih [30 Ocak 1910] ve 217 numarolu emirnâme-i 'âlî-i cenâb-ı Meşihat-penâhîleriyle irsâl buyurulan telgrafnâme mütâla'a-güzâr-ı çâkerî oldu. Vilâyet müftüsü fazîletlü Mehmed Nûri Efendi'nin ahiren meb'ûsluğu tercîh ile Dersa'âdet'e azîmeti sebebiyle vekâlete Hacı Bahâeddin Efendi'nin ta'yîni iş bu müftülük mes'elesinden dolayı burada senelerce devâm eden ve Bâb-ı Âlî'yi işgâl eden râhatsızlığın adem-i tekerrürüne sebep olacağı nâib-i sâbık ile berâber müştereken arz edilmesi üzerine Efendi-i mûmâileyhin o sûretle vekâlete ta'yîni tensib buyurulduğu ve ma'a hâzâ intihâbın icrâ etdirilmesi lâzım geleceği makâm-ı 'âlî-i fetvâ-penâhîlerinden cevâben emr ü iş'âr buyurulmuşdu. Mes'elenin şu sûretle tesviyesi takdîr-i çâkerânemdeki isâbeti mezkûr şikâyet telgrafnâmesinin yalnız bir imzâyı muhtevî olmasıyla da ortaya çıkarmışdır. Fazla olarak altı aydan beri burada bulunup memleketin eşrâf u a'yânını yegân yegân tanıdığım hâlde muhbir-i mûmâileyh Mahmûd Hamdî Efendi'yi hiç bilmiyorum. Yerlilerden birkaç kişiye sorduğum hâlde onlardan da bir şey öğrenemedim. Yalnız Meclis-i İdâre a'zâsından bir zât mûmâileyh Mahmûd Hamdî Efendi'nin ara sıra İstînâf Mahkemesi Kalemi'ne devâm eden ve ba'zen avukatlığa yeltenen pek ehemmiyetsiz bir kimse olduğunu haber verebilmişdir. Şu hâle göre mûmâileyhe müftülük arzûsunu besleyen Mahkeme-i İstînâf a'zâsından Kemâleddin Efendi'nin mezkûr telgrafnâmeyi çekdirmiş olması icâb ediyor. Vâkı'a Kemâleddin Efendi'nin ilm ü kifâyetine diyecek yoksa da Mekteb-i Rüşdiye-i Askeriyye'de mu'allimliği ve ba'zı evkâf-ı müsmireye tevliyeti hasebiyle esbâb-ı ma'îseti mebzûl olduğu hâlde böyle müftülük hevesine düşmesine birçok kimseler ve ezcümle büyük birâderi Meclis-i İdâre-i Vilâyet a'zâsından ve müderrisinden Hacı Mehmed Sa'îd Efendi şiddetle mu'arız bulunmaktadır. Hulâsa re'y-i âcizânemce şimdilik müftülerin ahvâl-i intihâbı hakkında ahkâmı kat'î ve sarîh bir nizâm vaz' edilinceye kadar Hacı Bahâeddin Efendi'nin müftülük vekâletinde istihdâmı buraca bu mes'elenin en az şikâyet ve en az râhatsızlığı icâb edecek bir sûret-i halli olduğunu tekrâr arz eylerim. Mebhûsün anı telgrafnâme dahi melfûfen ve i'âdeten takdîm kılınmışdır. Ol bâbda.

Fî 10 Şubat 325/ [23 Şubat 1910]" (COA, Dh.Mui. 21-3.8.13)

“kulüb”ün tespit edilemediğini, esâsen birinin “meçhûlü’l-ahvâl” diğerinin muhayyel olduğunu, Ma’mûretü’l-azîz’deki İttihâd Kulübü yetkililerinin böyle bir mürâcaattan haberlerinin bulunmadığını, şehirdeki bir veya iki kişinin “Mahmud Hamdi” mührünün arkasına saklanarak ihbâr-nâmeyi kaleme aldığı, ismini bile yazmaya cesâret edemeyenlerin yazdıklarının da ciddiye alınmaması gerektiğini kaydetmiştir.⁵²

Beyzâde Mehmed Nûri Efendi’nin Üçüncü Devre Müftülüğü (1912-1915)

Sık sık değişen şeyhülislâmlar ve vâliler, şehirde bir türlü sağlanamayan sükûnet Ma’mûretü’l-azîz’e asâleten müftü atanmasını imkânsız kılmıştır. Vâli Aynî Bey Dâhiliye Nezâreti’nin âcilen seçim yapılması isteğine 7 Kânûn-ı Evvel 1326/ 20 Aralık 1910’da verdiği cevapta şehrin ileri gelenlerinin eskisi gibi işi büyüteceklerini, memlekette yine şiddeti artan ihtilâflar çıkacağını gerekçe göstererek karşı çıkmış, seçimin ertelenmesini talep etmiştir.⁵³ Dâhiliye Nezâreti’nin vaziyeti bildirdiği Şeyhülislâm Mûsâ Kâzım Efendi ise 9 Şubat 1326/ 23 Şubat 1911 târîhli cevabında müftülüğün uzun müddet vekâletle idâre edilemeyeceğini belirterek seçimde ısrarcı olmuştur.⁵⁴ Ancak belgelerden anlaşıldığına göre 1911 yılında da seçim yapılmamış ve asâleten müftü atanmamıştır.

Mehmed Ali Aynî yerine Ekim 1911’de Ma’mûretü’l-azîz vâliliğine getirilen Nâzım Bey 8 Nisan 1328/ 21 Nisan 1912’de Dâhiliye Nezâreti’ne çek-

52 “Ma’mûretü’l-azîz Vilâyeti Mektûbî Kalemi

Aded: 792

Bihî

Dâhiliye Nezâret-i Celîlesine

-Hulâsa-

Merkez-i Vilâyet Müftülüğü Hakkında

Devletlu Efendim Hazretleri

Merkez-i vilâyet müftülüğüne vekâleten ta’yîn olunan Hacı Bahâeddîn Efendi’nin sûret-i ta’yîni hakkında istîfzâhâtı hâvî şeref-vârid olan 23 Kânûn-ı Sâni 325 [5 Şubat 1910] târîh ve beş yüz doksan bir numerolu emir-nâmeye-i âlî-i cenâb-ı nezâret-penâhîlerinin arıza-i cevâbiyyesidir. Bu mes’ele hakkında makâm-ı âlî-i Meşihat-penâhîden alınan tahrîrâta cevâben yazılan arıza sûreti tafsîlât-ı kâfiyyeyi hâvî olmağla bir sûreti leffen takdîm kılındı. Ancak ba’de’l-mütâla’a i’âde olunmak üzere irsâl buyurulan Mahmûd Hamdî imzalı varaka-i sahîfe-i ihbâriyede muhbîr-i mûmâileyhin ta’yîn-i şahs u hüviyet etmemekle berâber bir de “kulüp nâmına” kaydını koyması câlib-i nazar-ı dikkat olmuştur. Zirâ Meşihat-i celîleye takdîm etdiğim arzada bahs eylediğim vechile burada Mahmûd Hamdî nâmında ma’rûf bir kimse olmadığı gibi bunun mensûb olduğu kulüp acabâ hangi kulüpdür? Eger İttihâd Kulübü ise orasının böyle bir mürâca’atdan haberi yoktur. Başka isimsiz bir kulüp ise o da mûmâileyhin hayâlhânesinde mevcûd olmak lâzım gelir. Hulâsa ihbâr-ı vâki’in ehemmiyet-sizliği ancak bir ve nihâyet iki şahsın kendini göstermege dahi cesâret edemeyerek böyle mechûlü’l-ahvâl bir kimseyi âlet-i ihbârât ittihâz eylemeleriyle dahi müeyyed olduğunu ve mebhûsün anı varaka-i ihbâriyyenin melfûfen ve i’âdeten takdîm kılındığını arz eylerim. Ol bâbda emr ü fermân hazret-i men lehü’l-emrindir. Fî [12] Safer sene 328 ve fî 10 Şubat sene 325 [23 Şubat 1910]

Ma’mûretü’l-azîz vâlisi Bende Mehmed Ali Aynî [mühür]” (COA, Dh.Mui. 21-3.8.14)

53 COA, Dh.Mtv. 3.10.2; Dh.Mtv. 3.10.5; Dh.Şfr. 665.9.

54 bk. COA, Dh.Mtv. 3.10.4; Dh.Mtv. 3.10.3.

tiği telgrafta 1912 Ocak-Mart dönemi mebusluk seçiminin neticelendiğini, Beyzâde'nin yeniden mebus seçildiğini bildirmiş, daha önce va'dedildiği üzere onunla alâkalı müftülük emrinin de hızlandırılmasını istihâm etmiştir.⁵⁵ Dâhiliye Nezâreti'nden de Meşihat'e ertesi gün yazılan tezkirede Ma'mûretü'l-azîz müftülüğünün dört seneden beri vekâletle idâre edildiğine, münâsip birinin seçilmesi lüzumunun Meşihat tarafından defaatle söylenmesine rağmen seçimin ulemâ ve meşâyih arasında münâkaşaya sebep olacağı bahanesiyle geçiştirildiğine, ulemâ ile birlikte eşrâfın da oy kullanabilmesi için defter tanzim edildiğinde sıradan kişilerin, hattâ köylülerin bile isimlerini eşrâftanmış gibi deftere kaydettiklerine dikkat çekilmiş; bu usulsüzlüğe mahal bırakmamak adına, mebusluğu tekrar kazanan Beyzâde'nin katıldığı seçimin müftülüğe de teşmil kılınıp tayin emrinin verilmesi Meşihat'ten istenmiştir.⁵⁶ Fakat Nâzım Bey, yukarıdaki telgrafının üzerinden on gün geçmişken 19 Nisan 1328/ 2 Mayıs 1912'de gönderdiği yeni telgrafta daha önce mebusluk seçiminin esas alınarak Beyzâde'nin atanmasını istediğini söylediye de şehirde yayılan dedikodulardan bazı hâdiselerin çıkacağını hissettiğini yazmış ve müftülük seçiminin müstakillen yapılması gerektiğini savunmuştur.⁵⁷ Dahiliye Nezâreti Meşihat'ten gelen cevaba dayanarak Nâzım Bey'e yolladığı 22 Nisan 1328/ 5 Mayıs 1912 târihli yazıda Meşihat'in Beyzâde'nin tayin işini tamamladığını ve emri gönderdiğini, artık karar değiştirmeye imkân kalmadığını kaydetmiştir.⁵⁸ Ne var ki Nâzım Bey ayrı seçim isteğinde haklı çıkmıştır. Zirâ Dâhiliye Nezâreti'ne 29 Nisan 1328/ 12 Mayıs 1912'de vasıflı-vasıfsız on beş kişinin ismiyle bir telgraf çekilmiş, telgrafta âdilâne ve müstakil seçim yapılmadığı takdirde atanan müftüyü tanımayacaklarını bildiren "*Umûr-ı dîniyyede merci'imiz olan müftî ta'yînine müdâhale-i hâriciyye ile ahâlnin hukûk-ı milliyyelerinden mahrûm edilmiş olacakları derkârdır.*

55 bk. COA, Dh.Mtv. 3.10.7.

56 "*Dâhiliye Nezâreti Muhâberât-ı Umûmiyye Dâiresi*
9 Nisan 328 [22 Nisan 1912]
Bihf

Taraf-ı Âlî-i Hazret-i Meşihat-penâhî'ye

Dört seneden beri vekâletle idâre olunan vilâyet müftülüğine münâsib bir zâtın intihâbı taraf-ı âlî-i Meşihat-penâhîlerinden mükerreren emir buyurulduğu hâlde intihâb icrâsı ulemâ ve meşâyih arasında münâkaşayı mûcib olacağından dolayı geçiştirilmiş ve ulemâ ile berâber eşrâfın da intihâba teşrîki için defter tanzîmine teşebbüs edildikde birçokları eşrâfdan oldukları iddi'âsıyla ihtilâfa düşerek köylülerden bile mürâca'at vukû bulmuş olduğundan geçen devre-i intihâbiyyede meb'ûsluğu ihrâz etmekle müftülüğü terk eyleyen Mehmed Nûri Efendi'nin esâsen muntehab olmak sebebiyle merkez-i vilâyet müftülüğine yeniden nasbyla emrinin irsâli Ma'mûretü'l-azîz Vilâyeti'nden alınan telgrafnâmede iş'âr kılındığından icrâ-yı icâbı menût müsâ'ade-i aliyye-i Meşihatpenâhîleridir. Ol bâbda." (COA, Dh.Mtv. 3.10.6)

57 COA, Dh.Mtv. 3.10.9.

58 bk. COA, Dh.Mtv. 3.10.8. O sıralar Şeyhülislâm makamında bulunan Nesib Efendi'nin Beyzâde'nin müftülük atamasını Ma'mûretü'l-azîz Vâliliğine gönderdiğini beyân ettiği belge için bk. COA, Dh.Mtv. 3.10.11.

Emniyet ve arzû-yı umûmîye mazhar bir müftînin ta'yîni âdilâne intihâb icrâsına vâbeste idüğinden i'tâsını istirhâm, intihâb etmediğimiz müftîyi kabûl etmeyeceğimizi arz eyleriz." şeklindeki cümlelerle hükûmet âdeti tehdit edilmiştir.⁵⁹ Beyzâde'ye müftülük görevi hasebiyle yazılan 19 Mayıs 1912 târihli tebriknâme dikkate alındığında ise hükûmetin gelen tepkilere ehemmiyet vermediği görülür.⁶⁰ Maamâfih Şeyhülislâm ile Ma'mûretü'l-azîz vâlisi arasında teâtî olunan vesîkâlardan Beyzâde'nin çok geçmeden yine mebusluğu tercih ederek İstanbul'a gittiği, şehrin bir kez daha müftülük meselesiyle boğuşmak durumunda kaldığı anlaşılmaktadır.

Alafdârzâde Ömer Fehmî Efendi'nin Müftülüğü (1915-1916)

Harput kazâsı müftüsü Alafdârzâde Ömer Fehmî Efendi yaş haddinden dolayı 1915'te emekliye ayrılacakken vilâyet Meşihat'ê gönderdiği yazıda Emeklilik Kanunu'nun 3. maddesine istinâden müftü efendinin görev süresinin iki yıl daha uzatılmasını istemiştir. Şeyhülislâm Mustafa Hayri Efendi 23 Şubat 1330/ 8 Mart 1915 târihli yazısında Fehmî Efendi'nin ilmî yeterliliğinin diğer adaylara göre daha iyi ve emeklilik yaşı gelmişse de hâfızasının güçlü, bedeninin çalışmaya elverişli olması cihetiyle vilâyetin talebini Sadâret'ê arz etmiş, Sadâret'in muvâfakatıyla Fehmî Efendi kazâ müftülüğüne devam ettiği gibi⁶¹ Meşihat'in tensîbiyle de seçimler yapılana kadar Ma'mûretü'l-azîz vilâyeti merkez müftülüğünü vekâleten yürütmüştür.⁶²

Müderriş Mehmed Kemâleddin Efendi'nin Müftülüğü (1916-1926)⁶³

Yıllardır ihtilâfî bitirecek, ahâliyi sükûn ve huzura kavuşturacak bir müftünün atanamadığı Ma'mûretü'l-azîz'de 1915 sonu veya 1916'nın başında mevzuu tamamen çözüme kavuşturma maksadıyla nihâyet seçimler yapılmıştır. Ancak devrin vâlisi Mehmed Sâbit Bey geçmiş dönemlerde alınan benzer kararların sonuçsuz kaldığını bildiği halde seçim evrâkıyla berâber Dâhiliye Vekâleti ve Meşihat Dâiresine gönderdiği yazılarda bölgede büyük hürmet gören Şeyh Osman Bedreddin Erzurumî'nin (İmam Efendi) seçimden bağımsız bir şekilde, re'sen asâleten müftü tayin edilmesini istemiştir. Şeyhülislâm Hayri Efendi imzâsıyla vilâyete gönderilen 28 Kânûn-ı Sâni 1331/ 10 Şubat 1916 târihli cevabî yazıda ise seçimsiz asâleten tayinin kanunlara aykırı olduğu hatırlatılmış, Bedreddin Efendi'nin tabur imamlığından emekliye ayrılması hasebiyle yaşı altmış beşin üstündeyse vekâleten de atanamayacağı, ama alt-

59 bk. COA, Dh.Mtv. 3.10.12.

60 COA, Hsd.Aft. 5.62.

61 bk. COA, BEO. 4343.325689.1-2; MV. 197.4.1.

62 bk. Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, 2: 421.

63 Bu kısım ile ilgili daha teferruatlı bilgi için bk. Ahmet Karataş, "Harput Ulemâsından Müderriş-Müftü Mehmed Kemâleddin Efendi", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 49 (Aralık 2015): 44-53.

miş beşe ulaşmadıysa müftülüğü vekâleten yürütebileceği kaydedilmiştir. Bu makamın güçlü adaylarından biri yıllardır kendisinden vazgeçilmeyen, varlığı ayrı yokluğu ayrı problemler doğuran mebus Beyzâde Efendi iken diğeri seçime katılıp yüksek oy alan müderris Mehmed Kemâleddin Efendi'dir.⁶⁴ Hayri Efendi, mevzubahis yazısında Beyzâde'yle yaptığı görüşmede onun mebusluk yerine müftülüğü tercih ettiğini, Meclis tatile girdikten sonra tekrar İstanbul'a dönmeyeceğini kendisine söylediğini ifâde etmiştir. Hayri Efendi Vâli Bey'e Beyzâde'nin müftülüğünü uygun buluyorsa onu görevlendirebileceğini, aksi takdirde seçim evrakı gönderilenlerden Kemâleddin Efendi'nin atanabileceğini yazarak sonucu kendisine bildirmesini istemiştir.⁶⁵ Sâbit Bey 4 Şubat 1331/17 Şubat 1916 târihli telgrafla Meşihat'e görüşünü bildirmiştir. Buna göre, Osman Bedreddin Efendi altmış beş yaşını geçtiği için müftülüğe vekâlet edemeyecektir. Beyzâde Nûri Efendi'nin "*meb'ûsluk hizmet-i vataniyyesine devâmî*" daha münâsiptir. Kemâleddin Efendi'nin ise müftülüğe mâni bir durumu söz konusu değildir. Binâenaleyh onun tayin vesîkasının gönderilmesi müsterhamdır.⁶⁶ Meşihat bu yazı üzerine 9 Şubat 1331/22 Şubat 1916'da Kemâleddin Efendi'yi asâleten müftülüğe atamıştır.⁶⁷

Kemâleddin Efendi'nin çocuklarından Ömer Naîmî Efendi'nin 1926'da Şark İstiklâl Mahkemesince el konulan şiir defterinde tespit ettiğimiz târih

- 64 Kemâleddin Efendi'nin hayatıyla ilgili yazdığımız makalede COA, Dh.Şfr. 509.120 numaralı belgeye istinâden seçime Şeyh Osman Bedreddin Efendi ve Mebus Beyzâde Nûri Efendi'nin de katıldığını yazmıştık. Ancak bunu kuvvetlendirecek başka belge bulamamamız ve bugünkü harflere aktardığımız aşağıdaki yazı (COA, Dh.Şfr. 60.286/1), mevzuu mübhem halde bırakmamıza sebep olmaktadır.
- 65 "*Bâb-ı Fetvâ Dâire-i Meşihat-i İslâmiyye Mektûbî Kalemi*
Aded: 112
Hüve
Ma'mûretü'l-azîz Vilâyetine
-Dâhiliye Şifresiyle-
C. 24 Kânûn-ı Sâni 331 [6 Şubat 1916] Şeyh Bedreddin Efendi'nin bilâ intihâb müftülüğe asâleten ta'yini ahkâm-ı kânûniyyeye tevâfuk etmeyeceği gibi mûmâileyhin tabur imâmetinden mütekâ'id olduğu beyân buyurulduğuna nazaran sinni altmış beşi mütecâviz ise vekâleten ta'yinine de mesâğ-ı kânûnî olmayıp sinni bu dereceye vâsıl olmamış ise vekâleti münâsibdir. Nûri Efendi'nin Dersâ'âdet'e muvâsaletini müte'âkib kendisiyle vukû bulan müzâkerede müftülüğü tercih eylemesi mütâla'asında bulunulmasına mebnî buna karâr vermiştir. Şubat nihâyetinde Meclis'in devre-i ictimâ'iyyesinin hitâmında da azîmet edecek ve artık avdet eylemeyecektir. Şâyed mûmâileyhin meb'ûsluğunu müftülikde kalmasına tercih buyuruyor iseniz evvelce evrâk-ı intihâbiyyesi gönderilmiş olanlardan Kemâl Efendi'nin me'mûriyeti icrâ ve menşûru isrâ kılınmak üzere keyfiyetin inbâ buyurulması.
Fî 28 Kânûn-ı Sâni 1331 [10 Şubat 1916] Şeyhülislâm [Mustafa Hayrî]" (COA, Dh.Şfr. 60.286/1)
- 66 "*Numeroludur. C. 28 Kânûn-ı Sâni 331 [10 Şubat 1916]. Şeyh Bedreddin Efendi'nin sinni altmış beşi mütecâvizdir. Mehmed Nûri Efendi'nin de meb'ûsluk hizmet-i vataniyyesine devâmî münâsib olacaktır. Kemâleddin Efendi'nin asâleten müftülüğe ta'yîn emrinin i'tâsıyla menşûrunun irsâline müsâ'ade-i celîleleri müsterhamdır. Fermân. 4 Şubat 331 [17 Şubat 1916] Vâli Sâbit"* (COA, Dh.Şfr. 509.120)
- 67 bk. Diyânet İşleri Başkanlığı Kemâleddin Efendi Özlük Dosyası, Sicil Kalemine Mahsus Hizmet Cetveli.

manzumesine göre bu tayinde onun müftülüğüne yakın zamana kadar “şidetle” karşı çıkan⁶⁸ ağabeyi Ma'mûretü'l-azîz mebusu (1914-1918) Mehmed Saîd Efendi'nin de gayretleri bulunmaktadır. Manzûme şöyledir:

Amuca-i Fezâil-meâba Tekaddüme-i Nâçizânemdir

[fâilâtün fâilâtün fâilün]

Dâim etsi[n] Rabb-ı mün'im izzetin

Sâye-endâz ola her dem devletin

Senden almakda sa'âdet cümlemiz

Eylesin meşkûr Mevlâ gayretin

Sa'y u himmetle muhammerdir bütün

Zihn ü fikri aklı dâim hazretin

Bir iki meb'ûs olsaydı eğer

Sen gibi gülerdi rûyî milletin

İşte meşhûd oldu lütfundan bugün

Memleketce en büyük bir hizmetin

Sâyenizde müftî oldu vâlidim

Şer'i i'lâ etdi ya'nî himmetin

Geldi bir târîh-i rengîn hâtıra

“Müftîlik buldu Kemâl-i ni'metin”

مقتبلک بولدی کمال نعمتین 1334 Arabî [1916]⁶⁹

Dedeleri Mehmed Saîd, Ahmed Nazîf ve Ömer Naîmî Efendilerin uzun yıllar müftülük yaptıkları şehre Kemâleddin Efendi'nin de müftü olması hem ahâli hem de İstanbul'daki ilmî-edebî mahfil tarafından sevinçle karşılanmıştır. Devrin önde gelen dinî-tasavvufî mecmûalarından *Cerîde-i Sûfiyye* 3 Şevvâl 1334/ 3 Ağustos 1916 târihli 121. sayısında bu tayini övgü dolu ibârelerin yer aldığı şu haberle duyurmuştur:

“Epey zamandan beridir münhal bulunan Ma'mûretü'l-azîz vilâyeti müftîliğine merhûm el-Hâc Abdülhamîd Efendizâde, Harput'da Kâmil Paşa Medresesi müderrisi fazîletlü Kemâleddin Efendi ta'yîn buyurulmuşdur. Mûmâileyhin ecdâdından Fetâvâ sâhibi Mehmed Saîd Efendi kırk, Sâre Hatun [Câmiî] bânisi el-Hâc Ahmed Efendi yirmi beş ve Kasîde-i Bürde şârihi Naîmî Efendi yirmi sene kadar müftîlikde bulunmuşlar ve fâzıl-ı mağfûr Abdülhamîd Efendi ise ârzû-yı umûmîye karşı mâdâme'l-hayât müstağnî ve müstesnâ bir hâlde

68 yk. bk. Vâli Mehmed Ali Aynî'nin 10 Şubat 1325/ 23 Şubat 1910 târihli yazısı (COA, Dh. Mui. 21-3.8.13).

69 bk. Şark İstiklâl Mahkemesi Arşivi, IM_T12_K083_D804-2_G028_0113 (s. 220-221).

Millî Mücâdele'nin, Şark'ı kasıp kavuran çeşitli ayaklanmaların, türlü huzursuzlukların, Takrîr-i Sükûn'un, maddî ve manevî inkırâzların yaşandığı, tekke ve medreselerin kapatıldığı devrede Osmanlı'nın Ma'mûretü'l-azîz'deki son, Cumhuriyet'in ilk müftüsü sıfatıyla 10 yıl, 6 ay, 20 gün görev yapmıştır. El konulan mektuplarında ortaya çıkan şapka takmak gibi bazı inkılâplara karşı muhâlif tavır ve hilâfet yanlısı ifâdeleri sebebiyle Şark İstiklâl Mahkemesi'nce 4 Eylül 1926'da yargılanarak Samsun'a sürgün edilmiş, 7 Eylül 1926'da da müftülük görevinden resmen alınmış, yerine Müsevvid Ömer Avnî Efendi vekâleten getirilmiştir.

Beyzâde Mehmed Nûri Efendi'ye gelince, 1918'e kadar mebusluk yapmış, eski mebus arkadaşı Hacı Ziya Bey'le Ma'mûretü'l-azîz'i temsilen Sivas Kongresi'ne katılmış, 1925'te iki ay civârı Elaziz vâililiğine vekâlet etmiş, TBMM II. Dönem Elaziz mebusu Cevat Paşa'nın istifasından dolayı yapılan ara seçimde Cumhuriyet'in ilk muhâlefet partisi Terakkîperver Cumhuriyet Fırkası'nın mebus adayı olmuş, Cumhuriyet Halk Fırkası adayı Süleyman Bey'e [Karakaya] karşı kaybedince de taraftarlarıyla birtakım hâdiselerin içerisinde yer almıştır. Bununla ilgili takibât sürerken Keban kazâsı vâridat kâtibi Rüşdü'nün "hasbe's-sadâke, selâmet-i vatan nâmına" gönderdiği 20 Mayıs 1925 târihli ihbâr mektubu üzerine Şark İstiklâl Mahkemesi'nde yargılanarak İzmit'e sürülmüştür.⁷² İhbârnamesinde Beyzâde'nin seçim vesilesiyle Keban'a geldiğinde mevcut hükûmet aleyhine çalışan eski mebus Hacı Feyzî Efendi'nin (Hacı Mehmed Celayır) kendisini ağırladığını, seçim konuşmalarında "dîn ü mukaddesât-ı dîniyyeyi siyâsete âlet" ettiğini, "hükûmet-i hâzıranın dîn ü şerâte hâdim olmadığı"nı, "kendisi meb'ûs intihâb edilir ise kürsî-i milletde mukaddesât-ı dîniyyeyi müdâfa'a edeceğini" söyleyip "filen hiyânet-i vataniyye"de bulunduğunu öne süren muhbir Rüşdü, bu olaylara karışan Çarsancaklı Yümnî gibi bazı arkadaşları tutuklanmışken maiyyetindeki adamlar vâsıtasıyla insanları silahla tehdit ettiren "hiyânet" fiilinin başındaki Beyzâde'nin serbest vaziyette dolaşmaması lâzım geldiğini de yazmaktan geri durmamıştır.⁷³ Beyzâde sürgünden sonra Elaziz'e dönmüş, 1938'de vefât etmiştir.

72 bk. Şark İstiklâl Mahkemesi Arşivi, belge nr. IM_T12_K091_D830_G042_0002. Seçimde "hilâfetçi" Beyzâde için çalışan bazı kimseler de tutuklanarak sorguya çekilmiş ve çeşitli cezalar almışlardır. Sorgu esnasında kendilerine yöneltilen sorulardan biri de Beyzâde için oy isterlerken halkı iknâ için "Beyzâde Nûri Efendi'ye rey veriniz. Sakın Süleyman Efendi'ye rey vermeyiniz". Mehmed Nûri Efendi hilâfet, Süleyman Efendi cumhuriyet taraftarıdır. Dinimiz bâki kaldıkça dindarlarımız bu cumhuriyeti kandıracaklardır. / Din ve dindarlarımız hilâfeti ihyâ edeceklerdir." şeklindeki sözleri söyleyip söylemedikleridir. (bk. Şark İstiklâl Mahkemesi Arşivi, belge nr. IM_T12_K086_D807-2_G043_0047, IM_T12_K086_D807-2_G043_0063.)

73 bk. Şark İstiklâl Mahkemesi Arşivi, belge nr. IM_T12_K087_D816_G018_0006.

Fâik Efendi ise müftülüğü müteâkip Malatya Sultansuyu Çiftliği Müdürlüğü yapmış, Harput Dârülhilâfesi'nde yıllarca hadis, edebiyat ve mantık derslerini okutmuş,⁷⁴ 1928'de vefât etmiştir.

Sonuç

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'ndeki yüz elliye aşkın belge üzerinde yaptığımız çalışmalar neticesinde Ma'mûretü'l-azîz'de 1890'larda başlayıp 1916'ya kadar krize dönüşerek süren bir müftülük meselesinin bulunduğunu tespit ettik. Kanaatimize göre mesele- nin çözüme kavuşamamasının en önemli sebebi devlet yönetimindeki zaafiyettir. Makale boyunca anlatmaya gayret ettiğimiz üzere vâlilerin raporları ve teklifleri devleti yönetenler tarafından bazen dikkate alınmamış, bazen onlara "idâre-i maslahat" önerilmiş, kimi zaman da bu mevzu onları görevlerinden etmiştir. Şehrin bazı ileri gelenlerinin dayatmaları hükûmet ve Meşihat'i âciz bırakmış; sesi daha çok çıkan görevde tutmak mecbûriyeti hâsıl olmuştur. Öte yandan oradaki istikrarsızlığın ana kaynağı sayılan dönemin müftüleri Beyzâde Mehmed Nûri ve Fâik Efendilerin müftülük makamını nüfûzlarını kuvvetlendirmek ve genişletmek için kullanmaları, adlî takip, memurların tayin ve azil muâmeleleri gibi kendilerini ilgilendirmeyen hususlarda vâliliğe baskı kurarak istediklerini yaptırmaları, eşrâf ve ağaları etraflarında toplayıp türlü usulsüz ve hukuksuz işler içerisine girmeleri, açıkça siyâsi faaliyet yürütmeleri, hattâ Beyzâde'nin mebuslukla müftülüğü birlikte sürdürmekteki ısrarı bu makamın saygınlığına gölge düşürmüş, itibârını zedelemiştir. 1909'da Şeyhülislâm Mehmed Cemâleddin Efendi'nin istifâsından 1916'ya varan altı yıllık dönemde sekiz şeyhülislâmın; meselenin baş göstermesinden kesin sonuca bağlanmasına kadarki yaklaşık on beş yıllık süreçte Ma'mûretü'lazîz'de on altı vâlinin değişmesi Osmanlı idâresinin orada niçin mutlak başarı sağlayamadığını alenen göstermektedir. Bu irâde zayıflığı müftülerin etrafında toplanan kalabalık taraftar yığınlarının ağırlığını ve etkisini daha da arttırmış, karar mercilerini iş yapamaz hâle getirmiştir. Mesele ancak 1915 biterken yapılabilen seçimlerin neticesinde Harputlu müderris Mehmed Kemâleddin Efendi'nin müftülüğe atanmasıyla tamamen halledilebilmiştir. Elinizdeki makale ile bir yandan Elazığ'ın müftülük târihi- ne katkı sağlama gâyesi güdülmüşken öte yandan şâir, müderris ve muallim kimlikleriyle de temâyüz eden söz konusu müftülerin resmî hayatlarına vesîkalara dayanılarak ışık tutulmaya çalışılmıştır.

74 Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, 2: 221-222.

Kaynakça**Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Belgeleri (COA)**

BEO. 2367.177459.
BEO. 2367.177459.4.1-2-3.
BEO. 2383.178655.
BEO. 2877.215756.
BEO. 4343.325689.1-2.
BEO. 2360.176988/ 1.
BEO. 2378.178310.1.
BEO. 2378.178310.2.
BEO. 3113.233410/1.
BEO. 3113.233410/2.
BEO. 518.38820.1.
BEO. 886.66418.
Dh.Mkt. 879.55.
Dh.Mkt. 879.55.4/ 5/ 6.
Dh.Mkt. 1121.38.1.
Dh.Mkt. 1287.52.3/ 4.
Dh.Mkt. 1293.25.1/ 2/ 3.
Dh.Mkt. 1304.14.1/ 2/ 4/ 9/ 10/ 11.
Dh.Mkt. 2657.34.1/ 2.
Dh.Mkt. 2676.65.1.
Dh.Mkt. 2829.51.1.
Dh.Mkt. 879.55.1-2.
Dh.Mkt. 1304.14.
Dh.Mkt. 2760.86/1-2.
Dh.Mkt. 310.30.1.
Dh.Mkt. 359.13.4.
Dh.Mtv. 3.10.2/ 3/ 4/ 5/ 6/ 7/ 8/ 9/ 11/ 12.
Dh.Mui. 21.3.8.1-2-3/ 6.
Dh.Mui. 21.3.8.4-5.
Dh.Mui. 18.2/17.9-10.
Dh.Mui. 21-3.8.
Dh.Mui. 21-3.8.10/ 11/ 13/ 14.
Dh.Şfr. 370.00.103.
Dh.Şfr. 665.9.
Dh.Şfr. 330.82.1-2.
Dh.Şfr. 411-2.22.6.2018 03.47.43.
Dh.Şfr. 509.120.
Dh.Şfr. 60.286/1.
Dh.Tmık.M. 274.2.
Hsd.Aft. 5.62.
İ.Hus. 51.66.
MV. 197.4.1.
Y.A.Hus. 282.38.2.
Y.A.Hus. 482.57.1/ 2.
Y.A.Res. 73.39.

Y.EE. 159.44.1.
 Y.Mtv. 85.67.1.1.
 Y.Prk.Ask. 101.66.
 Y.Prk.Dh. 7.6.2.1.

Şark İstiklâl Mahkemesi Arşivi Belgeleri

IM_T12_K083_D804-2_G028_0113.
 IM_T12_K086_D807-2_G043_0047.
 IM_T12_K086_D807-2_G043_0048.
 IM_T12_K086_D807-2_G043_0049.
 IM_T12_K086_D807-2_G043_0050.
 IM_T12_K086_D807-2_G043_0063.
 IM_T12_K087_D816_G018_0006.
 IM_T12_K091_D830_G042_0002.

Diğer Kaynaklar

1310 Sene-i Hicriyyesine Mahsûs Sâlnâme-i Ma'mûretü'l-azîz. Ma'mûretü'l-azîz: Vilâyet Matbaası, ty.

ALBAYRAK, Sadık, *Son Devir Osmanlı Ulemâsı*. I-V. İstanbul: İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1996.

Ceride-i Süfiyye. sy. 121 (İstanbul, 3 Şevvâl 1334).

Diyânet İşleri Başkanlığı Kemâleddin Efendi Özlük Dosyası.

HAYRENİ, Hovsep, *Yukarı Fırat Ermenileri 1915 ve Dersim*. 2. Baskı. İstanbul: Belge Yayınları, 2016.

İlmiye Salnâmesi. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1334.

KARATAŞ, Ahmet, "Harput Ulemâsından Müderris-Müftü Mehmed Kemâleddin Efendi", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 49 (İstanbul 2015), s. 29-126.

KIRMIZI, Abdülhamit, "Osmanlılık ile Milliyetçilik Arasında Hamidiye Bürokrasisinin Ermeni Memurları", *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler: Erciyes Üniversitesi I. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu [20-22 Nisan 2006- Bildiriler Kitabı]*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları: 2007, 1, 70-79.

SUNGUROĞLU, İshak, *Harput Yollarında*. I-IV. 1. Baskı. İstanbul: Elazığ Kültür ve Tanıtma Vakfı, 1959-1968.

ÜRKMEZ, Naim, "Osmanlı Devleti'nde Bir Toplumsal Dayanışma Örneği: 1893 Malatya Depremi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, sy. 43 (Nisan 2016): 970-986.